

AZ ALBÁN NEMZETÁLLAM MEGTEREMTÉSÉNEK ELSŐ KÍSÉRLETE

Az albán nemzetté válás nem kevés dologban tért el a német és az orosz világ közötti „megszokott” nemzeti mozgalmak állomásaitól. Még szűkebb régiójában, a Balkánon is egyedülállónak nevezhető utat futott be. Ennek okaiként megnevezhetjük a természetföldrajzi okok miatt kialakult mentalitást, a részben szintén természetföldrajzi, illetve politikai okkal magyarázható történelmi szituációt, a vallási megoszlást stb. Az albán nacionalizmust egyszerre jellemzi a megkésetttség és a „megformálatlanság”, véleményem szerint a történelem nem egyszerűen meghaladta, hanem megelőzte őket – például az országalapításban. Az államot – mint formát – kívülről húzták rá az albán nacionalizmusra – mint tartalomra –, mert szükség volt egy ütközőállamra. Ezzel a kijelentéssel nincs szándékomban lekicsinyíteni az albán értelmiség teljesítményét, csupán érzékelteni szeretném az állam és nemzet kialakulásának ellentmondásosságát.

A nemzeti mozgalom történetét a 19. századtól az önálló Albánia kikiáltásáig követem nyomon, az előzményeket is felvázolva. A dolgozat célja a politikai nacionalizmus gyökereinek a feltárása. Ezt két szálon szeretném megközelíteni. Az ősbibb fundamentumot én az életmódban, illetve a mentalitásban látom, így – a térség természetföldrajzi bemutatása és a történelmi előzmények rövid áttekintése után – először ezt tárgyalom. *A çiftlik-rendszer kialakulása* című fejezettel mind kronológiailag, mind tematikailag át kívánok térni a következő szálra – amely értelemszerűen részben az elsőbből fut ki –, a nemzetté válás „látható” és megfogható jeleire: a politikai eseményekre, mozgalmakra, háborúkra. Munkámban igazolni kívánom azt a feltevésemet, hogy az albán nacionalizmus fejlődését, illetve meg/lekésetttségét döntően befolyásolta az albánlakta területek földrajzi helyzete és az ennek nyomán kialakult életmód, illetve történelmi szituáció.

Az albánok lakta terület¹ legnagyobb részét az 1000 méternél magasabb hegységek foglalják el. Ez a hegyes vidék egy vékony – 20-30 km széles – parti övezettel érintkezik a tengerparttal. Ez utóbbi, a ma Alacsony-Albániának nevezett terület mélyen benyúló medencéivel a földművelésre legalkalmasabb terület. Ez a parti síkság a Vlorai-öblön túl elkeskenyedik és átadja a helyét a tengerig futó hegyvonulatoknak. Az Adria kb. 470-473 km hosszan érintkezik a szárazfölddel, ami a külvilág felé az egyetlen nagy összefüggő érintkezési kapcsolatot jelenti az itt élő albánok számára. A tagolatlan partvonal és a feltöltődött öblök miatt csupán két jelentős védett kikötő van: a Durrësi-öböl (Durazzo), illetve a Vlorai-öböl.

A ma Magas-Albániának nevezett terület több kisebb egységből épül fel, amelyeket folyók választanak el egymástól: A Drin folyótól északra elterülő Dinaridák (kb. 2000 m magas nyúlványok) nyúlványa meglehetősen kopár mészkőfelszín, amelynek csupán a déli és keleti peremterületeit lehet hegyvidéki pásztorkodó állattenyésztésre és minimális növénytermesztésre használni.

A Drin és az Osum folyók között elterülő Dél-Dinarida Hellenidák északi része, az albánlakta területeknek több mint felét elfoglalja. Erdőkben és vízben nagyon gazdag, állattenyésztésre kitűnően alkalmas szurdokvölgyekkel tagolt térség. Az Albán-Epirusz-hegység szintén átlag 2000 méter magas hegyvidék. Erdőkben, vízben

szegényebb, alacsony medencékkel nyílik a tengerpartra. A juhtenyésztésre ez a legmegfelelőbb hely. A mai Albánia keleti határa mentén húzódik a Trák-Macedón rögvídek erdős nyugati része. Az 1900–2100 méter magas hegygerincek kisebb-nagyobb alacsony termékenyséű medencéket fognak közre. Ezek a medencék 500-1000 méteres szint között mozognak, kiemelkedik közülük az igen termékeny Korçai-medence.

Albánia éghajlata meglehetősen változatos. Alacsony–Albánia jellegzetesen mediterrán vidék. A belső-hegyvidéki Magas–Albánia viszont már erőteljes kontinentális hatást mutat: az évi átlagos középhőmérséklet 11C°. Rendkívül csapadékos terület, a hegyvidéki területeken elérheti az évi 2700 mm-t is.² A jelentős évi csapadékmennyiség nagy esésű és nagyon ingadozó vízjárású folyókat táplál. A legnagyobb folyók: a Drin, a Shkumbini, a Semani és a Vjosa. Völgyeik a belső országrészekhez vezető utak vonalai is egyben.

Történelmi előzmények

Az albánlakta területek a középkorban

Az albán eredet kérdése még ma sincs lezárva. Mivel a dolgozatnak egyéb célkitűzései vannak, ezért csupán két elképzelést tekintek át. Az első az általánosan elfogadott, a másikat érdekessége miatt választottam.

A hagyományos elmélet szerint – amit az albán tudósok is képviselnek, de amit a legtöbb Albániával foglalkozó nyugati történész is elfogad – az albánok az ókori illírek leszármazottai, akik túléltek a Római Birodalom bukását³. A germán és szláv népvándorlás hullámai elől a hegyekbe húzódtak, ahol az elzártág konzerválta életformájukat.

A másik elmélet Vékony Gábortól⁴ származik. Eszerint az albánok nem lehetnek őshonosak, mert a régi illír helyneveket csupán másodlagosan vették át. A tengeri és halászati szavaik idegen – nagyrészt szláv – eredetűek. Az albán nyelvből hiányoznak az ógörög jövevényszavak, magának a népnek az első említései pedig a 9. századból valók. Számos nyelvi jelenség miatt Vékony úgy gondolja, hogy az albánok őse egy olyan etnikum, amelynek nyelve rokon az egykori dák birodalomban beszélt nyelvekkel. Dácia bukása után az elnéptelenedett római végekre egy tömbben telepítették be ezt a népet – i. sz. 3. században Moesia inferior tartományba – , amely így „át tudta menteni etnikai tudatát”. A 4–5. században Niš környékén együtt élhettek a románok őscivel, és később a különböző népmozgásokkal kerülhettek mai helyükre. Ezeknek a feltételeknek egy akkori népcsoport tesz csak eleget: a karpok. Tehát a karpok lennének az albánok ősei. Az elmélet az albánok önelnevezésére is választ ad. A karpok egykor a dák birodalom Fekete-tenger melletti részsein éltek, amit a római és görög történetírók már az időszámítás óta Szkítiának neveztek, népeit pedig szkítáknak. Az albán *shqip* szó tehát szerinte a görög *skythés* (pluralis: *skythai*) illetve a latin *scythes* (plur: *scytha*) szavakból ered. Mivel Vékony Gábor nem nyelvész, ezért kritikái megfontolásokkal kell fogadnunk kijelentéseit.

Az első eredetelméletből kiindulva, az illírek utódainak elég véres évszázadokat kellett átélniük. *Albanopolis/Arbanum*⁵ lakói azonban derekasan helytálltak: a szláv invázió ellenére a hegyekbe húzódó törzsek megőrizték nyelvüket. Az első híradáso-

kat a bizánci források biztosítják a 9. illetve a 10. századból. A Durrës környéki törzset „*Albanoi*”-nak, „*Arbavitai*”-nak (Αρβανίται)⁶ nevezték, végül is ebből lett az „Albánia” elnevezés az idegen nyelvekben. A nép magát *arbernek*, *arberesének* nevezte.⁷

1190-ben *Arbër* (*Arbania*) fejedelemség az első albán (rész)állam Kruja központtal. Néhány éves fennállás után sorozatos – normann, velencei, bizánci, szerb, bolgár – inváziók érték. A térséget gyakorlatilag lehetetlen volt ellenőrizni, ezért bármilyen más állam fennhatósága jelképes volt. A hatalmat a helyi törzsek, illetve nemzetségek vezetői gyakorolták.

1272-ben Anjou Károly szicíliai király proklamálta *Regnum Albaniae*-t. A 14–15. században kisebb-nagyobb fejedelemségek alakultak, amelyek mindig függtek a szomszéd államoktól. Az oszmán hódítás végül megszüntette a szerb és a bizánci befolyást, egyedül Velence tartott meg néhány tengerparti várost. A 15. századra Dél-Albániát sikerült többé-kevésbé integrálni a birodalom közigazgatásába. Észak- és Közép-Albániában viszont a szultán felé adóköteles fejedelmi családok regnáltak. Közülük kiemelkedett a Dukagjini, az Arianiti és a Kastrióta család. Ivan Kastrióta egy vesztes csata után túszként adta fiát Isztambulba, aki ott felvette az iszlám vallást. Miután Gjergj Kastrióta (1405?–1468) – Szkander bég – visszatért, törökellenes szervezkedésbe kezdett. Csatlakozott Hunyadi híres téli hadjáratához, majd 1444. március 2-án egy Lezhébe összehívott gyűlésen 10 000 albán előkelőt bírt rá a törökellenes harcra.⁸ Többször kötött oszmánellenes szövetséget külföldi hatalmakkal is – 1463-ban például Magyarországgal, Rómával, Velencével, Szicíliával, Rhodosszal, de a szerb fejedelmek politikai ellenállása miatt nagyobb hadjáratokban nem tudott részt venni. Kastrióta hátsországa az északi törzsterület volt: 1467-ben bekövetkezett halála után soha senkinek nem sikerült tartósan egy akaratra hangolni az albán törzseket, így Albánia 1478-ban végleg az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került.

Az oszmán rendszer a Balkánon...

A hódító oszmánok két világot képzeltek el: az egyik az iszlám háza (*darüliszlám*), ahol a hívők élnek, a másik pedig a háború háza (*darülharb*), ahol azok élnek, akik még nem hívei az iszlámnak. Tettek azonban egy lényeges különbséget a nem muszlim vallásúak között. A zsidó és keresztény hitűek elé nem csupán két lehetőség volt állítva – tudniillik a behódolás, vagy a halál –, mivel ők „ismerték az írást”, velük szemben türelmesnek kellett lenni. Amennyiben tehát a meghódított területek – a fenti vallások hívei – behódoltak, némi önkormányzatban részesülhettek, illetve megtarthatták saját egyházi hierarchiájukat is. Ez utóbbinak persze politikai okai is voltak.

Miután 1453-ban elesett Bizánc, végleg megszűnt az eddigi görög államigazgatás. Ideológiailag azonban a szultánoknak szükségük volt valamiféle kontinuus intézményre, hogy a Bizánci Birodalom örököséiként tűnhessenek fel. Ez az intézmény pedig az ortodox egyház volt. Ez nagyszerű ötlet, hiszen a félsziget vallási többségét kitevő felekezet úgy tarthatta meg vallási önkormányzatát, hogy nem került a gyűlölt pápai uralom alá, sőt egyházfője betagoledott a birodalom legrangosabb vallási vezetői közé – címerében a bizánci sassal. Ez volt az ortodox *millet*.⁹

Az állam élén a mindenható szultán állt. Ő volt a hadsereg feje, a földterületek az ő magántulajdonába tartoztak, Egyiptom meghódítása után kalifaként vallási vezető is.

Hozhatott törvényeket is, az ún. *káunokat*, azonban a vallási rendelkezéseket ő sem szeghette meg, ezt az *ulema* ellenőrizte.

A társadalom alapvetően két részből állt: az alávetett *rájákból* (földművesek, kézművesek stb.) és az *askerikből* (ők működtetik az államot). Az *askeriket* az oszmán felfogás további három részre osztotta: *ehl-i szeif* – (a kard emberei), hadsereg, rendfenntartó erők; *ehl-i kalem* – (a toll emberei), hivatalnokok, bürokráták; *ehl-i ilm* – (a vallás emberei), ide tartozott például az ortodox egyházfő.

A közigazgatási beosztás részben ráépült a bizánci előzményekre, részben egyedi megoldásokat is tartalmazott. A birodalmat beglerbégiségekre osztották, élén a beglerbéggel. 1580-ig a Balkán egyetlen beglerbégiség volt. Kisebb közigazgatási egység volt a *vilajet*, élén a *pasával*. Nagyjából a mi megyénknek felelt meg a *szandzsák* (*szandzsákbég*), amely *náhijékre* tagolódott. Sajátos volt a *kaza* (*kádi*) – a bíró-sági körzet intézménye –, amely nem mindig esett egybe a *szandzsák* területével, gyakran átnyúlt azon, sőt a *szandzsákon* belüli *kaza*-k száma is elég változatos volt. A kinevezett vezetők mellett, minden közigazgatási egységben volt *díván* (a területnek megfelelő szintű tanács) és *mufti* (egyházjogász).

A szultán a tulajdonában levő földet három részre osztotta. A saját magának megtartott birtokokat *hász*-birtoknak nevezzük. Hadseregének és hű embereinek fizetés fejében – meghatározatlan időre és csupán használatra – birtokokat adományozott. Ezeket tetszése szerint bármikor visszavehette és másnak adhatta. *Ziamet*-birtoknak nevezzük a nagyobb méltóságoknak, és *tímár*-birtoknak a hadseregben szolgáló alacsony rangú lovaskatonáknak (*szpáhiknak*) juttatott földeket. A *ziamet*et bíró nagyrúdszerint a fővárosban vagy egyéb központokban élvezte birtokai jövedelmét, míg a *szpáhi* a neki utalt faluban élt, egyben a környék hivatali teendőit is ellátta (rendfenntartás stb.). A birtokért cserében katonáskodni kellett. A harmadik földtípust az egyházi tulajdonban lévő földek alkották. A muzulmán egyházszervezet földjei, a *vakuf*-birtokok idővel fontos szerepet játszottak a helyi nagybirtokok előkelő réteg kialakulásában. Ugyanis néhányan – a szultánnak tett rendkívüli szolgálatukért – abban a kegyben részesültek, hogy életfogytig magántulajdonba kaptak földet (*mülk*).¹⁰ Ezt úgy tudták csak az utódaik kezére átjátszani, hogy vallási alapítványt tettek – a föld *vakuf*-birtokként egyházi kezelésbe került –, és az utódoknak, mint az alapítványtevő örökösöknek, joguk volt ellenőrizni, mire is megy az alapítvány pénze. Az ellenőrzés annyit jelentett, hogy megegyeztek a helyi egyházi előljárával: ki milyen arányban részesedjen a jövedelemből. Az alapítvány létrehozásának ugyanis ez volt a feltétele. A Balkánon az így átmentett birtokok alkották a *çiflik*-birtokok¹¹ és az *ajának* hatalmának egyik alapját.

Végül érdemes néhány szót ejteni a falvakról. A falvaknak számottevő autonómiája volt. Amennyiben a falu nem egy *szpáhi* tímár-birtoka volt, élén a falu legtekintélyesebb gazdája állt, akit a terület elhelyezkedésétől függően *archonnak*, *kneznak*, *csorbadzsinnak* stb. neveztek. Ő irányította a falu előkelőivel a kis közösség életét, egyben ő jelentette a kapcsolatot az oszmán hatóságok és a falu lakói között (pl. adóbehajtás). A központi kormány gyakorlata volt, hogy adó- és katonáskodási kedvezményért cserébe megbízott egy-egy falut egy hágó, híd, bánya védelmére vagy közmunkák elvégzésére (erődkarbantartás stb.). Ilyen esetekben központi pénzen állított ki a közösség egy helyi milíciát ezeknek a védelmére. Ez a kiképzett fegyveres erő adta a helyi felkelések erejét. A falvak lakóitól az állam fejadót szedett – emellett persze a *ziamet*- és *tímár*-birtokos is beszédte a járandóságát –, illetve egy speciális szolgáltatást követelt, az ún. *devsirmét* (gyerekadó). Az ebből az adóból származó

fiúkat az állam katonának (*janicsár*) vagy bürokratának képezte ki. A katolikus albánok közül különösen sok katona került ki, akik közül nem egy fényes karriert futott be. Ez a *devsirme* egyébként nem mindenhol szült elkeseredést, hiszen a társadalmi felemelkedés egyik lehetősége volt – a felemelkedés minimális feltétele a muszlim vallás felvétele volt. Albániában és Boszniában több feljegyzés tanúskodik arról, hogy egyes családok levélben kérték a helyi oszmán előljárákat, hogy gyerekeiket vigyék el devsirmében.¹²

...és Albániában

Albániában a fent leírt rendszer csupán a déli és a tengerparti területeken vert igazán gyökeret. A helyi bégek rendszerint az albán előkelőkből kerültek ki, de ők sem feltétlenül voltak lojálisak a központi hatalomhoz. Észak- és Közép-Albánia hegyvidékén a törzsek és nemzetségek vezetői voltak az igazi urak.

A déli területek viszonyai nagyjából megfeleltek a fent leírt általános balkáni viszonyoknak, a hegyvidéki berendezkedést és életformát pedig az *Élet a törzsi-nemzetségi területeken* részben tárgyalom.

Vallás

Az oszmán hódítás előtt Albániában két vallás volt. Északon a katolikus, délen pedig az ortodox. Az új hatalom megjelenésével ez a helyzet nagymértékben módosult. Az 1400–1500-as években nem tudunk nagyméretű áttérésről, a 17. század megnövekedett adóterhei – különösen a keresztényeket terhelő fejadó – miatt azonban az albánok tömegesen vették fel a muszlim hitet. A katolikus területeken ezt az oszmán hatóságok némi erőszakkal is segítették. Sok exkatolikust telepítettek át Koszovóba. A legtöbb áttérés a Shkumbini folyó mentén volt. A 18. században a katolikus területek központja Shkodër, Habsburg védnökséggel, míg az ortodoxoké a Shkumbini folyótól délre Korça és Gjirokastra lett.

Geg és toszk

A Római Birodalom bukása óta eltelt tíz évszázad alatt az albán nyelvnek két nagy nyelvjárása alakult ki: a *geg* és a *toszk*. A *geg* a hegyvidéki területeken, törzsi szervezetben élők nyelve volt. A *toszkt* a déli síkvidéki területeken beszélték; annyiban különbözött a *gegtől*, hogy helyzete miatt fejlődését jelentősen befolyásolta az olasz, görög stb. nyelvekkel való kapcsolata.

Élet a törzsi-nemzetségi területeken

Életmód és mentalitás. Az albán nemzetté válás kapcsán véleményem szerint ezek megkerülhetetlen fogalmak. A sajátos természeti hatások miatt létrejött pásztorkodó életforma ugyanis olyan társadalmi és jogi nézetekkel vértéződött fel, amely Albánia bizonyos területein még ma is élő rendet jelent.

Az alább felvázolt pásztorkodó életformák nagymértékben köthetőek egyes területekhez. A szárazföldtől szinte tökéletes elzártágban tökéletesen konzerválódott társadalmi berendezkedés meglehetősen archaikus volt. Ez az állapot egészen a 19. századig még megbújhatott a Balkán hasonló képletei mellett, utána viszont fokozatosan lemaradt és megrekedt akkor, amikor a szomszéd népek nemzetté válása megindult. Először tehát nézzük ezeket a gazdálkodási formákat, amelyek az egyetlen tartós megélhetési formát jelentették az albánok lakta terület nagy részén, majd következik néhány rövid gondolat a bírászkodásról.

A balkáni patriarchalitás egyik forrása a pásztorkodó életforma. Ez az életmód ropant szigorú: kitöltötte mind a férfiak, mind a nők, mind a család, mind a törzs életét. Minden gondolatnak az állatok körül kellett forognia, emellett másra nem juthatott idő. A pásztortársadalmaknak az állatokon túl speciális kapcsolatuk volt a földdel is.¹³ Nem individuális birtoklás volt ez, hanem kollektív használati jog a legelőkre.

*Alpwirtschaft*¹⁴

Ez a gazdálkodási forma csaknem kizárólag a törzsi területeken fordult elő, de kedvező adottságok esetén nagyobb nemzetségek életmódja is lehetett. A törzs kollektív tulajdonában lévő területek összességére – téli, illetve nyári legelők és a minimális mennyiségű termőföld – épült, amelyeken állandó települések voltak, nagyrészt a völgyekben. Ezek a területek módosulhattak, főleg a helyi háborúskodások hatására.

A falvak közelében feküdtek a téli legelők, amelyek a téli etetésen túl néhány sajátosságra is felhívják a figyelmet. Először is a rendkívül kemény telet így könnyebb volt átélni mind embernek, mind állatnak; másrészt pedig könnyebb volt megvédeni az állatokat a februárban rendszeresen megjelenő éhező nomád rablócsaládoktól. A téli legeltetésnek voltak egyéb variációi is, több törzsnek megérte, hogy saját legelőit kímélve bérelje a földet. Másik megoldás volt egy-egy szegényebb törzs/nemzetség felfogadása az állatok átteleltetésére, cserében élelemért és védelemért. A nyári legelők már távolabb voltak a falvaktól, de ezek nem voltak 1-3 napi járásnál messzebb, így könnyű volt őket ellenőrzés alatt tartani. Általában kevésbé dús legelők ezek, mégis egy-egy törzsi territórium elég nagy volt ahhoz, hogy az embereinek és az állatainak kielégítse a szükségleteit. A közös földeket szétosztották a nagycsaládok között, amelyek 40 juhos gazdálkodást folytattak, mellette némi földműveléssel. Az állatokat általában a szegényebb családok kísérték, amelyeket a törzs fegyverforgatói védtek. Védni kellett magukat a legelőket is, mert terméketlenségüket a kollektív földtulajdon növelésével lehetett ellensúlyozni, ezért gyakoriak a legelőkért vívott fegyveres harcok.¹⁵

Az állatokat tartották, nem pedig tenyésztették. A minőségi állattartás, a higiénia, tejhozam nem volt cél. Így csak a legigénytelenebb állatok maradtak meg, de egyben a legszívósabbak is.

A társadalmi hierarchia könnyen áttekinthető, egyszerű képlet. A törzsi szervezet nagycsaládokra (*fis*- klán) épül, amelyeket túlnyomórészt a származás köt össze. Több *fis* alkotott egy *bajrak*-ot (zászló), amelynek élén a *bajraktar* állt. A *bajrak*: „autonóm állam volt, amelyet az alapvetően a többi bajrakban is megtalálható közös szokások és más törvényes szokások szerint kormányoztak”.¹⁶ A törzset egy vagy több *bajrak* alkotta. A legelőkelőbb család adta a törzsfőt, aki mellett a többi gazdag család rangidőseiből álló vének tanácsa állt. A törzsfő felelt a legelők, emberek, illetve az egyéb kollektív javak biztonságáért, ő vezette a fegyveres harcokat, és általában ő az oszmán kormányzat helyi tisztviselője/képviselője is. A vének tanácsával együtt döntött a védekező, illetve rabló hadjáratok megindításáról. Szintén közösen gyakorolták a szokásjogon alapuló jogot, amelynek forrása a törzs volt. Az egyes családok fa-, illetve kőházakban éltek; az előbbiekből nem volt értékes a berendezés, hogy egy esetleges támadáskor ne kelljen szállításával vesződni. Kőből épült a tehetősebb családok háza, az ún. *kula*, amely négyszög alapú erős, várszerű építmény volt. Távolabb állt a többi háztól, ablakai csak az emeleten voltak, és a bejárat sem az alsó szinten volt.

A fent vázolt életmód az északon lakó albánok között terjedt el leginkább, egy földrajzilag jól körülhatárolható területen. Ez a Kotori-öböltől északkeletre – a mai Koszovóig – kinyúló sáv egészen lehúzódott Durrës vonaláig.¹⁷ Természetesen nem foglalta magában a tengerpartot, amely a maga éghajlatával más gazdálkodási formának adott otthont. Azért itt alakulhatott ez ki, mert a rendkívül magas hegygerincekkel szabdaltságot adó kisebb egységeket csak egy törzsi méretű közösség tudta a legmesszebbmennyire kihasználni, és ugyanakkor megvédeni. Ez a legkényelmesebb és egyben a legstabilabb berendezkedés, ezt a legnehezebb szétverni. Ilyen életmódot folytattak a *mirditák*, *bishkashik*, *lurják* és a *Mati-földiek*, hogy a legfontosabbakat említsük csak.

Van néhány törzs, amelynek életmódja egy kicsit eltért a fentiektől, mégis fontos őket megemlíteni, mert köthetőek a dolgozat céljaihoz. A koszovói albánokról van szó. Az ő törzsi szervezeteik kiegészülnek egy helyi sajátossággal: törzsi szervezetük mellett náluk erősebbek a területi kötöttségek. Ez azt jelenti, hogy a nagycsaládok nemcsak származási, hanem területi alapon is összeálltak egy nagyobb egységgé. Ugyanolyan intenzitással kötődtek a rokonsághoz, mint a földhöz.

A törzsi szervezetet a 19. században előtérbe kerülő pénzgazdálkodás kezdte szétzilálni. A Balkánon Albániában maradt fenn legtovább a törzs szerepe. A 20. században, közvetlenül a második világháború előtt az erdők 36%-a, a legelők 30%-a volt törzsi tulajdonban,¹⁸ és 1918-ban Észak-Albániában a nagyrészt törzsi területeken mindössze 60 ezer ember végzett a pásztorkodáson kívül más tevékenységet is.¹⁹

Némelyek szerint a törzsi területek jelentik az albán nacionalizmus és nemzet bölcsőjét.²⁰ Innen ered az albánok önelnevezése: *shkipëtar* („sas fia”²¹ vagy szirt/sziklalakó), illetve Albánia hazai neve: *Shqipëri* („sasok országa”). Érdekes, hogy a törzsbeliek még ma is különbséget éreznek a két fogalom között, számukra ez nem szinonim. Ők elsősorban *shkipëtar*nak tartják magukat és nem albánnak.²²

Transzhumáló gazdálkodás

Állandó téli és nyári legelőkkel rendelkező, vagy ugyanazokat a területeket évről évre bérlő, nyári és téli időszakos településsel bíró, vándorló csoportosulások gazdálkodási

formáját nevezzük transzhumáló gazdálkodásnak. Ez az életforma már nem volt alkalmas törzsi méretű társadalmi egységek eltartására, ezt csak vérségi vagy egyéb (pl. falu) alapon szerveződő nemzetségek, illetve nagyobb rokoni közösségek tudták élni. Az állatok nem ezeken a településeken voltak, állandóan vándoroltak a legelők között. A téli és a nyári szállások között 10-35 napi járás volt. Mivel az állandó vándorlás mellett az útvonalak és a legelők is állandóak voltak, létezett némi mezőgazdaság is, de ez messzemenően alá volt rendelve az állattartásnak. A nyári legelők inkább falu tulajdonban voltak, mint nemzetségiben; vagy bérelték őket a birtokosoktól, illetve a kolostoroktól.

A transzhumáló gazdálkodás nagyjából a mai Koszovóban, Dél-Albániában (Labéria, Csaméria), a Drin és Osum folyók közötti területen és a Trák-Macedón rögvídeken terjedt el, bár már nem volt kizárólagos életforma. Termékeiket piacra termelték: a görög területekre és Isztambulba.

Nomádok

A nomád életmód a legarchaikusabb, már Strabon is megemlíti az akkori illír-trák területeken. Ennek ellenére a 19. század elejéig szinte semmit nem tudunk a nomádokról, nem volt köztük ugyanis nyilvántartott sorozás vagy egyéb regisztrálás. Annyi azonban bizonyos, hogy nagy családos rendszerben éltek, és állandóan úton voltak. Az élet napi problémát jelentett. Életükben csak az útvonalak voltak biztosak, kunyhóikat könnyen szállíthatónak építették meg. A nyári legelőket szokásjog alapján bírták, és szinte mindenért bért fizettek. Ez nagyon termékgényes élet volt, így állandó érintkezésben álltak – az általában görög – kereskedőkkel. Megélhetésük így is szűkös volt.²³

Szerény életüket gyakran tették színesebbé a rablások, amelyek a pásztorkodó életmód elválaszthatatlan részei voltak. (A megállapítás érvényes a törzsi és a transzhumáló gazdálkodásra is.) Erre a nomád családoknál a túlélés miatt volt szükség. Télen ugyanis az állatok lefogytak, kimerültek a készletek, és nem volt olyan védett hely, ahová őket ilyenkor befogadták volna. A rablásnak nagyon sok technikája alakult ki, és a jól begyakorolt formációk gyakran mesés zsákmányt hoztak. Az oszmán kormányzat ezért mind gyakrabban kényszerült megtorló hadjáratokra.²⁴

Némely nomád törzs létrehozott ún. félnomád településeket,²⁵ amelyeknek több ezer lakosa is lehetett, a város fogalmát mégsem lehet ezekre használni.²⁶ Az itt élő „nomádok” nyájaikat a hegyekben tartották, maguk pedig kereskedelemre adták a fejüket.

Piacok

A fent említett pásztorkodó életformák nagyon piacfüggők. A pásztorok csak bizonyos termékeket tudtak előállítani, a többi élethez szükséges dolgot meg kellett venniük. Egyúttal megjelent a pénz iránti igény, hiszen az adókat és a legelőbérleteket a 19. században egyre inkább pénzben kellett fizetni. Cserében viszont termékeik abszolút keresettek voltak.

A piac általában a legközelebbi városban volt – lehetőleg a törzsi területeken kívül –, ahol az állatot, gyapjút, esetleg kézműves termékeket jó áron lehetett eladni,

és ugyanakkor a beszerzéseket is le lehetett bonyolítani. Mivel gyakorlatilag csak itt érintkeztek a külvilággal, a hatóságok csak itt tudták őket ellenőrizni.

A pásztorkodó társadalmak hanyatlása

Az okok közül elsőnek a demográfiait említeném. A 19–20. században szűk lett a pásztorkodó társadalom, ez az alapvetően extenzív gazdálkodáson nyugvó csoportosulás. Javultak a közegészségügyi állapotok, csökkent a halálozási arány. A törzsek létszáma ugrásszerűen megnőtt.²⁷ A pénzgazdálkodás megjelenésével, illetve az oszmán hatalom gyengülésével párhuzamosan hamar differenciálódott egy szűk nagyon gazdag és egy meglehetősen széles szegény réteg.²⁸ Egyre gyakoribbá váltak az éhínségek, amelyek sok törzset és nemzetséget kényszerítettek a városokba, illetve a nagyúri birtokokra.

Részben a fenti okhoz köthető a kivándorlás. Az albánok kapcsán két fontos irányú tartok szükségesnek megemlíteni: az első nagyobb népmozgásra a 17. században került sor, amikor a kegyetlen és nehéz hegyi életmód elől több ezer család Koszovóba menekült, és itt beépült a helyi albán közösségekbe. A másik nagy kivándorlási hullám a 19. század második felében Észak- és Dél-Amerikát, illetve Ausztráliát és Új-Zélandot célozta meg. Ezek közül az USA-ban alakult ki egy olyan csoportosulás, amely figyelemmel követte a hazai eseményeket.

Az Oszmán Birodalom hanyatlásával párhuzamosan új fél-független országok jöttek létre (Montenegro gyakorlatilag a 18. század végétől,²⁹ Szerbia 1817-től,³⁰ Románia 1859-től, illetve 1866-tól; Görögország 1830-tól³¹ független), amelyek kis területük összes erőforrását ki akarták aknázni, ezért kemény centralizációba kezdtek. Mindenkit számon akartak tartani, uralmuk – szemben az oszmán gyakorlattal – kiterjedt a hegyvidékekre is. Az új kormányzat fokozatosan szétverte a törzsek kollektív tulajdonait, felparcelláztatta a földeket, és igyekezett a pásztortársadalmakat a mezőgazdasági termelésbe bevonni. Az új államhatárok többszörösen felszabdalták az évszázados vándorutakat, és az ide-oda vonuló nomádokat minden állam a saját népességének növelésére kívánta felhasználni. A végső csapást a 19. század utolsó éveinek fegyveres konfliktusai és a Balkán-háborúk jelentették: az állatállományt felélték, az embereket besorozták, és utána már semmi nem lehetett a régi. A vándorutakat az önálló Albánia létrejötte zilálta szét végleg.

A fentiek mellett hadd említsek meg még egy fontos érvet: a történelmi idő múlását. Az archaikus társadalmi berendezkedésnek is eljött a legvégső időhatára. A pásztortársadalmak – földrajzi, illetve társadalom-mentalitásbeli okok miatt – ugyanis nem voltak fogékonyak az új eszmék iránt, a szomszédos népek felől érkező politikai/kulturális áramlatok felé zártak voltak. Ez a merevség aztán lemaradáshoz vezetett a nemzeti mozgalmak korában; csak nagyhatalmi segítséggel tudtak később önálló államot teremteni, amely megelőzött egy lehetséges „európai kurd kérdést”.

Jogszolgáltatás

A patriarchális életmód rengeteg funkciót ellátott, olyanokat is amelyek az államot illették volna. Ezzel gyakorlatilag feleslegessé tette az államot. A patriarchális menta-

litás két dolgon nyugodott: a nevelésen és az íratlan szokásjogon. A jogszolgáltató hatalmat a törzsfő és a mellette levő törzsbeli öregek tanácsa együtt gyakorolta – mind a „polgárinak” nevezhető jogot, mind a büntetőjogot. A legismertebb büntetőjog a vérbosszú intézménye volt.³² Ebből az aspektusból Albánia és Montenegró törzsi területei hasonló utat futottak be a 18. század végéig. Akkor azonban eltért a két terület útja, mert amíg Montenegróban a püspök-fejedelemnek sikerült írott jogot teremtenie,³³ addig Albániában az erre irányuló kísérletek sorra kudarcot vallottak.

Az oszmán kormányzat a 19. században többször megkísérelte a jogmodernizálást, de a törzsek féltették ettől autonóm helyzetüket. A 19. század második felében az oszmán kormányzat létrehozott egy „Hegyi Bizottságot”, egy bíróságot, hogy az dolgozzon ki egy az oszmán jogtól független jogot – gyakorlatilag a törzsi mellett egy harmadikat. Ennek célja az volt, hogy legalább a vérbosszú felett kontrollt tudjanak gyakorolni. Ez a bíróság a Balkán-háborúig működött, de nem sok eredménnyel: a törzsek elutasították, illetve nem vették igénybe szolgáltatásait. Végül egy érdekesség: íme egy példa arra, hogy Albániában milyen nehéz jogot alkotni és jogot gyakorolni, még a 20. század végén is. Az 1991–92-es őszi zavargások alkalmával újra regisztráltak vérbosszút...³⁴

A csiftlik- (çiftlik) rendszer kialakulása és az ajánok

A 18. században az Oszmán Birodalom hanyatlásnak indult. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy a központi ellenőrzés háttérbe szorulásával párhuzamosan megjelentek az ún. *csiftlik* nagybirtokok. Ezek egyrészt ziamet-birtokokból és a már fentebb említett vakuf-birtokokon keresztül örökített birtokokból álltak össze. A csiftlik-birtok sajátossága, hogy örökletes volt és piacra termelt. Már a 17. században megjelent egy angol kereskedelmi társaság Macedóniában,³⁵ hogy helyi termékeket vásároljon fel. A csiftliket a parasztok eredetileg kisbérelőkként művelték, jövedelmének tizedét az államnak adták, félretették a vetőmagra valót, és ami megmaradt, azt osztották el a birtoktulajdonossal. Ez az ideális állapot persze hamar eltűnt, és helyébe mérhetetlen kizsákmányolás lépett. Nyugati utazók a 19. század elején egyszerűen csak rabszolgáknak nevezték az itt dolgozókat. A csiftlik birtokkal rendelkező helyi hatalmasságok voltak az *ajánok*.

A csiftlik-rendszert az állam hivatalosan nem ismerte el, azonban nagyon is tisztában volt létezésével. Az ajánok hatalmának megtörésére, később hatalmuk államigazgatásba való beépítésére több kísérlet is történt. A zavaros 1808-as esztendőben Bajraktar Musztafa nagyvezír gyűlésre hívta a ruméliai és anatóliai ajánokat. Célja az volt, hogy megnyerje őket a reformoknak. Hosszas tárgyalások után a következő kompromisszum született: a Porta elismerte jogaikat és méltóságuk örökölhetőségét, cserében az ajánok elfogadták a reformokat, az adóbehajtás szabályozását, illetve magánhadseregeik központi felügyeletét. Az 1808 októberében megkötött „egyetértési okmánnyal” (*szened-i ittifák*³⁶) gyakorlatilag félfüggetlen alattvalókká váltak. A szerződés azonban a nagyvezír meggyilkolásával érvényét veszítette. Egy újabb reformmozgalom 1831-ben megszüntette a timár-rendszert, a föld túlnyomó része kincstári tulajdon lett, az addig megtűrt csiftlikiek – a birodalom termőföldterületének 1/3-a³⁷ – viszont magántulajdonba mentek át.

A 18. században a mai Albánia középső és déli részein – ahol volt némi államhatalom – több nagybirtok alakult ki. Ezek idővel erős gazdasági és politikai hatalommal ren-

delkező családok kezébe kerültek át. A Porta képtelen volt őket ellenőrizni, ezért megpróbált a *Divide et impera!* elve alapján cselekedni: hivatali címek osztásával kívánta a rendet biztosítani. Ez rendkívül veszélyes eljárás volt és törvénytörő volt a kudarca: egyes családok olyan magas pozíciókhoz jutottak – ne felejtjük el, ez a muszlim vallásúak térsége! –, olyan birtokkomplexumokat gyűjthettek össze, hogy sikeresen építhették ki személyi hatalmukat a központi hatalom rovására. Saját hadsereget tartottak és saját politikát folytattak. A 18. század második felében két nagy hatalmi központ alakult ki: Shkodër (Észak) központtal a Bushati családé, Janinában pedig (Dél) Ali pasáé.

Az északi Shkodër szandzsák, amely a mai Albánia északi és Montenegró déli területeit foglalta magában, gyakorlatilag független tudott maradni a központi kormányzattól. Ennek élére rendszeresen a helyi Bushati családból került ki az előljáró. Közülük az első jelentős alak Mehmet pasa (1757–1775) volt. Kihasználta a törzsek Portával szembeni ellenséges magatartását, és kiterjesztette fölét politikai fennhatóságát. Önállóságukat erősen korlátozta, ami döntő lépésnek bizonyult Montenegró kialakulásában. Egy idő után „elfelejtette” beszolgáltatni a központi adókat, ezért megmérgeztették. Fiának, Kara Mahmúdnak sikerült visszakapaszkodnia a hatalomba, de ő már Montenegró történetéhez tartozik.

Albánia létrejöttének szempontjából fontosabb a délen kialakult „janinai birodalom”. Alinak (1750–1821) sikerült egy olyan működő, territoriális rezsimet kiépítenie, amely felül tudott kerekedni az összes helyi szervezeten – még az ortodox millet is háttérbe szorult!³⁸ – és véget vetett a félnomád és nomád pásztortársadalmaknak kedvező feltételeknek.

Ali karrierje az oszmán államszolgálatban indult. Kisebbségi méltóságok után 1788-ban Janina *mutassariffa* (kormányzó) lett. Janinából kiindulva lépésről lépésre építette ki uradalomkomplexumát, amelynek központi ellenőrizhetősége egyre kevésbé volt lehetséges. Több várost fegyverrel vett be, számosat le is romboltatott. Szabályos hadjáratokban szétverte a vándorló pásztorközösségeket – amivel némely vélemény³⁹ szerint a leendő Görögországot szabaddította meg a legnagyobb instabil tényezőtől –, embereit pedig városokba vagy csiftlik-birtokaira telepítette. Az 1810-es években saját hivatali szervezetén keresztül 1,5 millió alattvalónak parancsolt, az állami katonaság mellett pedig igénybe vehette saját 40 000 főnyi seregét⁴⁰ is. Ő volt az európai Törökország legnagyobb kereskedője: csiftlik-birtokainak termelési stratégiáját az európai piacokhoz igazította; kikötőin keresztül – Arta, Sayades – angol, francia és osztrák kereskedőkkel állt kapcsolatban. Bevételei elérték az évi 60-70 millió piasztert.

Idővel annyira felbátorodott, hogy megpróbálta birtokait elszakítani a birodalomtól, ennek szolgálatába állította saját diplomáciáját is. A központi adókat beszedte, de nem juttatta el Konstantinápolynak, ezért a szultán 1820-ban felmentette hivatala alól. Ekkor átállt a görög szabadságharcosok oldalára; végül orgyilkos végzett vele.

A nemzeti mozgalom kezdetei

A földrajzi adottságok és az ennek következtében kialakult életmód áttekintése után nézzük meg az albán nemzeti mozgalom politikai történetét. Az események láncolatán végigtekintve ne feledkezzünk meg mindazon dolgokról, amelyekről az előző fejezetek szóltak. Ne felejtjük el, hogy a nemzeti mozgalom a szárazföldtől is meglehetősen elzárt területen indult meg egy archaikus, többszörösen megosztott, egymással nehe-

zen kommunikáló társadalomban, amely a szomszédos nemzeti mozgalmakkal leg-
többször csak fegyveres úton „cserélt eszmét”.

Az albán nemzeti mozgalom különös utat járt be. Délkelet-Európa többi népével szemben csak a 19. század második felére – pontosan 1878-ra – tehetjük indulását. A földrajzi elzártság és a sajátos társadalmi berendezkedés miatt a nacionalizmus szellemi forrásai – felvilágosodás, felvilágosult abszolutizmus, romantika – késve és többszörösen megszűrve érkeztek, rendszerint egyéb gondolatok részeként. Az albán nemzeti mozgalom indulásakor a szomszéd népek – görögök, szerbek, montenegróiak – már többé-kevésbé egységessé váltak, végigjárták a nemzetté válás egyes szakaszait; világos célokat tűztek ki maguk elé – leginkább területi aspirációkról van itt szó.

Már az előző század végén érlelődtek a balkáni népek nemzeti függetlenségének gondolatai: a szerbek az ipeki patriarchátus megszűnése után Karlócára mentették át egyházi központjukat (1766). A pátriárka fennhatósága kiterjedt Ó-Szerbiára, Koszovóra, Észak-Macedóniára, illetve a Habsburg Birodalom szerbségére. A szerb (nemzeti) ortodox egyház autonóm önkormányzatként működött; bíraskodhatott és jogszolgáltató hatalma is volt. Miután a szerb kultúra centruma a Dunától északra került, bekapcsolódott a Habsburg Birodalom vérkeringésébe. Szemben a balkáni szerb társadalommal, amely alapvetően továbbra is paraszti társadalom maradt, a határőrvidéki és magyarországi szerbek egy egyre erősödő középréteget állítottak ki – katonák, katonatisztek, kereskedők, tanult pópák stb. –, akik a felvilágosodás eszméivel behatottan ismerkedhettek meg és „átélték” a jozefinista kísérletet is. 1790 óta egyre erősödő politikai követeléseik voltak – országgyűlési képviselő, egy délszláv ügyekkel foglalkozó miniszter stb. A nemzeti megújulás programját támogatta az egyre inkább megizmosodó nemzeti irodalom: Jovan Rajić történeti munkájában megírta a délszlávok történetét. Dositej Obradović pedig a felvilágosodás eszméit propagálta irodalmi tevékenysége során. A 19. században aztán a szerbek súlypontja fokozatosan visszatért a Balkánra. A szerb felkelések felkelései végül 1830-ban elvezettek az autonóm szerb fejedelemség elismeréséhez. 1830 és 1850 között egymásra találtak a balkáni és „Habsburg” szerbek, 1850-re – hála Dositej Obradovićnak és Vuk Karadžićnak – befejeződött a szerb nyelvújítás, és ezzel megereméltődött a nemzetté válás egyik legfontosabb feltétele. 1842-ben Karadjordjević Sándor került a szerb fejedelemség élére, és vele jutott hatalomra az eddig ellenzéki „alkotmányvédő párt” (Toma Vučićsal az élén); az általuk kiépített közigazgatási és katonai apparátus lett a későbbi független Szerbia alapja. 1861-ben katonai reformot hajtottak végre, amely 90 000 főre emelte a szerb hadsereg létszámát.⁴¹

A keresztény Montenegró a 18. század utolsó évtizedeiben kényszerült rá az egységesedésre a közeli rivális muszlim központok – Shkodër, Mostar, Szarajevó, Travnik – miatt. Cetinjében volt a püspökség és a kormányzóság központja. A püspöki cím a Petrović családban, a fejedelmi cím pedig a Radonjić családon belül öröklődött. A két család presztízsharcából a Petrovićok kerültek ki győztesen, akik fokozatosan erősítették meg hatalmukat. 1798-ban egységes törvénykönyvet fogadtattak el a törzsfőkkel. II. Petar püspök-fejedelem moszkvai útjai során orosz – anyagi és diplomáciai – támogatást szerzett. 1831-ben létrehozott egy 16 fős szenátust a törzsfőkből és egy rendőri feladatokat ellátó gárdát, a későbbi „parlament”, illetve hadsereg alapjait. 1860-as meggyilkolásáig gyakorlatilag megnyerte a törzsfők elleni hatalmi harcot; utóda, az első világháborúig uralkodó I. Nikita király orosz és Habs-

burg támogatással erős hadsereget, viszonylag szilárd politikai berendezkedést és jól működő diplomáciát hozott létre.

A szomszéd népek közül először Görögország vált függetlenné. A nemzeti kultúra és irodalom néhány száz évet ugyan „pihent”, de a 18. században újra erőre kapott Bécsben. Az 1780–90-es években a nyelvújítást többen is elkezdték: Rigasz Feraiosz – a nép nyelvét tekintette kiindulási pontnak – és Adamantiosz Koraisz, aki az antik ógörög felé hajlott. A nemzeti irodalom az antik és bizánci hősöktől visszhangzott. 1814-ben három görög kereskedő megalapította a *Philiki Etairia*-t (Baráti Társaság), amely az Oszmán Birodalom elleni fegyveres felkelés megszervezésének céljából jött létre. A társaság eleinte nehezen gyarapodott, de végül mégiscsak sikerült összefognia a görög értelmiség egy részét. A görög nemzeti mozgalom anyagi és szellemi háttérét görög kereskedők – akik közül egyre többen végezték tanulmányukat európai nagyvárosban –, tanítók, pópák, állami tisztviselők (többek között szultáni tanácsadók, tolmácsok stb.) adták. Kihasználva Ali janinai pasa lázadását és a havasalföldi Ypszilanti-féle felkelést, 1820-ban forradalom tört ki a Peloponnészoszon. Többéves véres harc után az európai nagyhatalmak navarinói flottagyőzelme után Görögország függetlenné vált.

Az önálló nemzetállam létrehozását véghezvivő, illetve létrehozására felkészült szerbek, montenegróiak, görögök tehát az eddig a nemzeti mozgalmaktól távol maradt albánokhoz képest szinte behozhatatlan előnyre tettek szert. Ennek oka az albánok birodalomban betöltött szerepe, illetve földrajzi elzártságuk volt. Mindenesetre a szomszédok életében – és a Balkánon – bekövetkezett változásokkal az albánok a század utolsó évtizedeiben szembesültek, egyre súlyosabbá váló harcok közepette. Másképpen fogalmazva: az albánok premodern társadalma a modernizációs kihívásokkal a szomszéd népeken keresztül találkozott, leginkább azok területi aspirációin át.

Ali pasa meggyilkolása után az oszmán kormányzat elhatározta, hogy megszünteti az albánok lakta területek nagyfokú önállóságát. Ezek a kísérletek kétes eredményekre vezettek, mert a birodalom európai felének legmegbízhatóbb csapatai innen kerültek ki, és veszélyes volt a bizalmukkal játszani. Az 1828–29-es orosz-török háború után az albán csapatok nem kapták meg fizetségüket, ezért fellázadtak. Mehmed Rasid pasa nagyvezír pillanatnyi erőfölényére támaszkodva – és szultáni parancsra – ekkor megkísérelte a shkodéri pasalik pacifikálását. Gyűlést hívott össze Monastirban, hogy a görögök elleni harcban való részvételért a szultáni kitüntetések kioSSza. A gyűlésen megjelent 1000 albán előkelő, akik közül ott a helyszínen kivégeztetett 500 főt. Ezután a pasalik egy részét a szultán közvetlen irányítása alá vonta. A shkodéri pasa, az albán Musztafa Bushati (!) azonban csapataival ellenállt és megnehezítette a lakosság lefegyverezését. Rozafátnál egy kisebb csatában győzni is tudott. A szultán végül megunt a huzavonát: Musztafa kegyelmet kapott és Isztambulban magas pozíciót töltött be később. 1833-ban a felkelés eredményeképpen intézményesítették a fennálló helyzetet, az albánok bizonyos autonómiát kaptak, de ez nem kapcsolódott össze semmiféle nemzeti tudattal.

A következő nagyobb összecsapás az albánok és a központi kormányzat között az 1839-ben kiadott „*gülháni hattiserif*” (császári rendelet) kapcsán bontakozott ki. A rendelet kimondta a birodalom összes alattvalójának – felekezeti különbség nélkül – személyi sérthetlenségét, egyenjogúságát és vagyonbiztonságát. Ez megszüntette az albán területek kimondatlan autonómiáját, egyben az adó megemelését is jelentette. Ettől kezdve állandósulnak a felkelések – 1844–45, 1847, 1855–69 –, amelyeket a

reguláris sereg mindig levért, de elvonulása után újra kitörték. A harc tehát az albánok részéről a „hagyományos rend” megőrzésére irányult.

A Porta megpróbált közigazgatási alapon megoldást találni: az albánokat több olyan körzetbe osztotta, ahol nem csak ők éltek. 1836-ban a ruméliai vilajetből leválasztották a janinai vilajetet. 1865-ben megint újjászervezték ezt a térséget, most már három vilajet alakult: a shkoderi, a janinai és a monastiri; ezek mellett alakult később a koszovói.

A 19. század első évtizedeiben a Balkán többi népei körében már erőteljes függetlenségi mozgalmak bontakoztak ki – Szerbia és Görögország már eredményeket is ért el –, és a nagyhatalmak figyelmét is felkeltette a félsziget, azon belül maga az albánlakta vidék is. A nagyhatalmi szimpátiával számoló balkáni népek a gyengülő Oszmán Birodalomból minél nagyobb területeket akartak kiharítani maguknak. Az albánok szomszédai közül Montenegro volt a legaktívabb. Ez a kis állam, miután sikeresen felszámolta az albánokéhoz nagyon hasonló belállapotokat, a század közepére megerősödött. Legfőképpen dél felé és a tengerpartok irányába kívánt terjeszkedni, és ez csak albán területeken keresztül volt lehetséges. Ez egészen a világháborúig meghatározta a kis állam külpolitikáját – ez az albánok felé leginkább „fegyveres diplomáciát” jelentett. A másik szomszéd, Görögország a század közepén ideológiai síkon közelített. Egyrészt az ortodox valláson keresztül befolyása volt a déli területekre, másrészt a közös származás elméletét (*pelazg elmélet*) hirdette. Ez utóbbi szerint az albánok és a görögök közös ősei a pelazgok, ezért ha most újra összefognának, erős hatalmat alkothatnának a Balkánon, és így a birodalomtól Albánia is függetlenedni tudna. A nagyhatalmak közül a Habsburg Birodalom – 1867-től Osztrák–Magyar Monarchia – és az egység létrehozása után Olaszország volt érdekelt az északi, katolikus részeken. Az albánok sajátos helyzetbe kerültek, mert az Oszmán Birodalom európai felében ők voltak a leglojálisabbak – belőlük állították fel az ún. *arnauta* csapatokat, ugyanakkor, ha kellett, a központi kormányzat velük is rendkívül keményen tudott bánni. Kivülről pedig leginkább nemzeti jelszavakkal felvértezve fenyegették területeiket.

Az albánok közül kevesen látták át az Oszmán Birodalom, illetve a Balkán eseményeinek valódi mozgatóerőit; maguk az oszmánok is azt propagálták, hogy a mohamedán vallású albánok a nyelvi (és történelmi) különbségek ellenére is oszmánok. A nemzeti tudat első szószólói nem is innen, hanem a külföldi diaszpórákban élő albán csoportokból, elsősorban az Itáliában élő ún. italo-albánok közül kerültek ki.

Az italo-albánok több hullámban érkeztek az Appenini-félszigetre. A Nápolyi Királyságban Anjou Károly óta számoltak az albánokkal, akik a török terjeszkedés elleni harcban mint katonák óriási hírnevet szereztek. 1443-ban Demetrios Paleologos vezetésével albán zsoldosokat fogadtak fel, akik Calabriában harcoltak. A harcok után sokan családjikkal együtt itt maradtak és több települést alapítottak. A második nagyobb hullám II. Ferdinánd nápolyi király idejében települt át, aki Giacomo Picinino condottiere ellen magát Szkander béget fogadta zsoldjába. Szolgálatiért Szkander bég hűbérül kapta Monte San Angeloi-t és San Giovanni Rotondo-t.⁴² Shkodër 1479-es elestéig folyamatos volt a betelepülés. A 15–17. században csak pár száz fős áttelepülésekről tudunk. A 19. század második felére számuk 80 000–100 000 között mozgott. Az italo-albánok nem alkottak külön társadalmat, teljesen betagozódtak az olasz társadalomba. Helyzetüknél fogva őket elérték a különböző szellemi irányzatok, ezért tisztában voltak a balkáni kérdés nemzetközi jelentőségével is. Albánia felé ők közvetítették a modern nemzeti ideológiákat, ők „tudták, mi a nemzet, mi az állam”⁴³ Ők

voltak az elsők a nemzeti irodalom, költészet, és nyelvészet tudatos művelésében is. Itálián kívül nagy albán telepek voltak még Romániában, Egyiptomban, Bulgáriában, az USA-ban és Isztambulban.

A hazai társadalom azonban egyenlőre még nem tudta befogadni az új eszméket. Továbbra is megosztott volt – sőt a muszlimok között is elkülönült a többségi szunnita és a később megjelenő síita kisebbség, akiket a *bektasi-dervis* mozgalom fémjelez –, vezetői nem is törekedtek ennek feloldására, számukra kiváltságos helyzetük biztosítása volt az egyetlen cél. Nem mérték fel, nem mérhették fel a szomszédban zajló események súlyát; egységet csak területeik védelmében alkottak – ideiglenesen.

A három vallású, két nyelvjárású, több erősen eltérő életmódot folytató és közösségi tudat nélküli albánság nemzeti mozgalmát az 1870-es évek viharos eseményei indították el. Az albán területek felosztása, illetve a kiszolgáltatottá váló albánok sorsának lehetősége – többszörös fáziskéséssel – változást hozott az albán politikában: felismerték, hogy a szomszéd államoknak tartósan csak akkor tudnak ellenállni, ha sikerül túllépniük a megosztottságon és képviselik magukat a nemzetközi politikában.

Út a nemzetállamhoz

1878

1856 után két évtizedig nem volt jelentősebb nemzetközi fegyveres konfliktus, ennek ellenére a nagyhatalmaknak állandóan szemmel kellett tartaniuk a Balkánt. Oroszország a krími vereségért itt szerette volna kárpótolni magát, bár óvatosabban politizált ennek érdekében. A másik oldalon a Monarchia állt készenlétben, nehogy túlzottan megerősödjön az orosz befolyás.

Az újabb konfliktust az 1875-ös hercegovinai felkelés indította el. A sikertelen oszmán fellépés meggyőzte az orosz politikát, hogy befolyása növelésére most újabb lehetőség kínálkozik. Miután az 1876-ban beavatkozott Szerbia és Montenegro közel állt a katonai vereséghez, Oroszország ultimátumban állította meg az oszmán előrenyomulást. Gorcsakov külügyminiszter Reichstadtban egyeztetett a Monarchiát képviselő Andrássyval, akivel többek között abban egyeztek meg, hogy oszmán vereség esetén új államként létrehozzák Bulgáriát, Ruméliát és Albániát. A tervezett államok határait nem állapították meg. Az Oszmán Birodalom el akarta kerülni a várható nagyhatalmi beavatkozást, ezért pillanatnyi pozícióit felhasználva alkotmányt adott ki, amelyben minden birodalmi alattvalónak garantálta az egyenrangú állampolgárságot.

1877 áprilisáig Oroszország diplomáciai úton kívánta elérni céljait, április 26-án azonban csapatai átlépték a Prut folyót. Váltakozó eredményű harcok után a kis balkáni szövetségesekkel az oroszok eljutottak Isztambul közelébe, ezért az oszmán vezetés 1878. január 31-én fegyverszünetre kényszerült. Néhány héttel később (március 3.) megkötötték a San Stefanó-i békét, amely Oroszország javára felborította a hatalmi egyensúlyt. A nagyhatalmak ezért Berlinben (június 13-tól) újra összejöttek a kérdés rendezésére.

Az albánok a harcokban mint a Porta hívei vettek részt. A békekötés híre nagy nyugtalanságot keltett köreikben, mert féltették az albánok lakta területeket a szomszéd államoktól. Tiltakozó jegyzékeket küldtek a győztes balkáni államokhoz, de megkeresték a nagyhatalmakat is. Irataikban most már megtalálhatóak voltak a nemzeti öntudat jelei is.

A Prizreni (Albán) Liga

Az albánok nehéz helyzetbe kerültek. A szomszédok a területeikre pályáztak, a birodalom pedig nem volt abban a helyzetben, hogy segítséget adhasson; ráadásul Berlinben még csak képviselőt sem kaptak.⁴⁴ A közvetlen katonai fenyegetés hatására egy Isztambulban működő albán csoport elhatározta, hogy gyűlést hív össze az önvédelem megszervezésére és az aktuálissá vált autonómia megvitatására. Ennek a csoportnak volt kiemelkedő gondolkodója Abdul Frashëri.⁴⁵ 1878. június 10-én Prizrenben létre is jött a találkozó, ahova nagyobb részét törzs- és nemzetséggfők, illetve muszlim földesurak érkeztek; délt mindössze ketten képviselték, utóbbiak egyike volt Frashëri. A gyűlésen mindkét muszlim felekezet megjelent – a fanatikus síita bektasi-dervisek támogatásának megnyerése Frashëri érdeme volt. Rövid tárgyalások után elhatározták egy központi szövetség létrehozását – a Prizreni Ligát (*Lidhja e Prizrenit*) –, amely összefogná a helyben alakuló kisebb ligák működését. A Liganak joga lenne adókiivetésre és saját fegyveres erő kiállítására. Elsődleges célja a területi integritás megőrzése; külföldön az ő kötelessége lenne az albán érdekek védelme. Amennyiben szűkséges, Szerbiával és Montenegróval szemben vezetheti a fegyveres harcot. A Liga céljainak beteljesüléséig a vérbosszú tilos. Csupán egy nagyon lényeges kérdésben alakult ki vita: milyen legyen a Portához való viszony? Két álláspont alakult ki: az egyik a konzervatív vélemény – a déli és középső területek muszlim urai képviselték ezt a nézetet –, amely lojális kívánt maradni a birodalomhoz. A Porta örömmel fogadta ezt a nem várt tiltakozást, amely erkölcsi tőkét jelentett számára Berlinben. A maga részéről támogatta a Ligát, és azon belül a lojális irányzatot. A Porta ettől a szerveződéستől várta az összes muszlim terület – így Hercegovina – védelmét is. Ezzel szemben Frashëri elvetette a vallási szempontot, amely az egyetlen kapcsolódási pont volt a birodalomhoz, ő az albán egységet tartotta fontosnak.⁴⁶ Végül a gyűlés muzulmán túlsúlya eldöntötte a kérdést: a Liga az első álláspontot tette magáévá.⁴⁷

Frashában egy 1878. november 10-i ülés először vetette fel a négy albánok lakta vilajet egy autonóm területbe való egyesítésének tervét. Ezek szerint a janinai, monastiri, skopjei és shkodëri vilajet Krétához hasonló státust kapna. A helyi ügyeket egy évente választott tanács intézné. A közigazgatás nyelve az albán lenne. A helyi adókból albán nyelvű iskolákat tartanának fenn.

A Liga legjelentősebb helyi szervezete a Shkodëri Liga volt. Itt kevésbé érvényesült a muszlim befolyás, mivel itt a katolikusok alkottak többséget. Katolikus beállítottsága miatt a Monarchia és Olaszország is támogatta – helyben. Katonai jelentősége akkor nőtt meg igazán, amikor a mirdita törzsfőnök – Prek Bib Doda – is nevét adta a mozgalomhoz. 1878 júliusától összpontosult a (nagy) Liga tevékenysége is. Június 14-én innen címezték emlékiratukat Berlinbe, Beaconsfield angol külügyminiszternek, amelyben autonómiaigényük támogatását kérték „a Bojana partjától Janina faláig”. Kijelentették, hogy ők nem törökök és nem szlávok, hanem albánok. Felvetették – gesztus az ortodoxoknak – egy esetleges görög–albán konföderáció

lehetőségét, de mindenesetre egy nemzetközi bizottság felállítását kérték helyzetük tisztázására. A levélre nem kaptak választ.

Berlinben közben tovább folytak a tárgyalások az Oszmán Birodalom sorsáról. Montenegrónak ítélték Bar és Podgorica városát, Gusinje és Plav körzetét. Az Oszmán Birodalom rovására Görögország is jelentékeny területeket (Thesszália) nyert, amelyek azonban albán igényeket nem érintettek – Janinát nem kapták meg. Miután a Liga levele hiába tiltakozott az albán területek felosztása ellen, Janinánál a görögök ellen, Prizrennél és Shkodërnél pedig a montenegróiak ellen eredményes fegyveres ellenállás bontakozott ki. A harcokban az oszmán vezetés titokban támogatta az ellenállást: elsősorban fegyverrel és információval. Az egyes területekről kivonulni kényszerülő török csapatok helyét albán fegyveresek vették át. Végül hatalmi nyomásra a Porta is szembefordult az albánokkal. 1879-ben hivatalosan feloszlattottnak nyilvánította a Ligát – amely ettől persze még tovább működött – és sereggel kényszerítette az albánokat a berlini határozatok végrehajtására. A harcoknak annyi „eredménye” mégis lett, hogy Montenegrónak Gusinje és Plav helyett Ulcinj tengeri kikötőt kellett átadni. Sőt a Monarchia – némi francia támogatással – elérte, hogy a mirdita törzs területe – egy rövid időre – autonóm lett.

Az egyes vallások vezetői különböző módon viszonyultak a Ligához. A muszlim egyházszervezetet megosztotta a kérdés. Egy részük az oszmánokkal fennálló viszonyt féltve elhatárolta magát a mozgalomtól, míg másokat – köztük a fanatikus síita bektasi derviseket – meg lehetett nyerni a nemzeti mozgalomnak. Az ortodox egyház görög befolyás alatt állt, így politikai irányultságát a görögországi görög érdekek határozták meg.

A katolikus egyház, illetve a pápaság és a Liga kapcsolata⁴⁸ némileg több magyarázatot igényel. A Kúria a 19. századig támogatott minden oszmánellenes politikai megmozdulást. A század második felére azonban – IX. Pius, XIII. Leo idején – az olasz egység megteremtésével párhuzamosan a pápai állam megszűnt, maga a pápa a Vatikánba szorult. Ekkor megváltozott a viszonya az Oszmán Birodalommal. Mivel természetesen nemzetközi elismerésre tartott igényt, elküldte képviselőjét Levantéba, hogy az oszmán hatóságok és a helyi katolikusok között közvetítsen, és garantálja békés együttélésüket. Amikor az albán nemzeti mozgalom megindult, a Kúria szigorúan megtiltotta az albán klérus politikai tevékenységét. Ezt azonban nagyon sok pap nem vette figyelembe.⁴⁹ Több Vatikánba írt levél tanúskodik arról, hogy a katolikus klérus nem támogatta az albán területek védelmét szolgáló fegyveres harcot: 1880. június 16-án például P. Giampiero da Bergamo, a shkodëri ferences misszió előljárója körlevelet adott ki, amelyben megtiltotta a klérusnak az eseményekben⁵⁰ való részvételt.

1880-ban Frashëri a Liga gjirokastrai és dibëri gyűlésén még megpróbálkozott egy újabb autonómiaterv elfogadtatásával: az autonómiát a birodalmon belül kellene megvalósítani, a Porta adná a kormányzót, háború esetén sereg állna a birodalom rendelkezésére; ezen túl viszont önálló lenne. A konzervatív álláspont – déli és középső területek – most is megbuktatta az elképzelést. Mindenesetre a Liga felkészült a birodalom ellen is. Az 1880 végén vagy 1881 elején létrehozott ún. „Ideiglenes Kormányzat” (*Kuvernë e Pëdorme*)⁵¹ átvette a hatalmat Skopjében (január 4.), Koszovóban (január 18.), Dibërben (február) és Shkodërban. A mozgalomban eddig részt vevő muszlim előkelők egy része megvonta a támogatását. Április 15-én a Liga – Frashëri kezdeményezésére – emlékiratot juttatott el a Monarchia isztambuli nagykövetségére, amiben ismét felvetették a négy vilajet egy autonóm területté való egyesítésének

tervét. A levélben kijelentették, hogy Albánia az európai civilizáció része kíván lenni, de nemzetisége megtartásával. A válasznak már nem lett volna értelme: a Porta április 20-án – hosszas gondolkodás után – Dervis pasa vezetésével nagy sereget küldött a Liga ellen. A Liga csapatait szétverték, vezetőit bebörtönözték. Abdul Frashëri az 1890-es években isztambuli száműzetésben halt meg.

A nemzeti mozgalom a századfordulón

A berlini kongresszus után II. Abdülhamid szultán erőteljes centralizációba kezdett. Az albánlakta területeken ez gyakorlatilag de facto a törzsi különállás megszüntetését, illetve a Liga utódszervezeteinek felszámolását jelentette, éppen ezért általános felzúdulást keltett. Az oszmán kormányzat erre 1885-ben ideiglenesen felfüggesztette a hegyvidéki reformokat, és néhány politikai foglyot is szabadon bocsátott. A nyolcvanas évektől kezdve ez a fajta oszmán politizálás egészen a birodalom széteséséig periodikusan visszaköszönt. Rendszerint egy súlyos külső válság után akart a Porta központosítani, ez adóemelést, fegyverbeszolgáltatást és katonaaállítását vont maga után, aminek következtében lázadás tört ki. Egy ideig ellenállt a központi vezetés, végül mivel mégiscsak a leglojalisabb népeiségről volt szó, leállította a reformokat és számára hátrányos kompromisszumokat kötött. Néhány év elteltével egy új válság kezdetekor mindez előlről újratekintődött.

A Balkán új nemzetállamai megkezdtek önálló állami működésük keserves első évtizedeit. Az új helyzet azonnal tükröződött azokban az új problémákban, amelyekkel mind a szerbeknek, mind a görögöknek, montenegróiaknak, illetve a bolgároknak szembe kellett nézni: a közigazgatás, a hadsereg és a külügyi diplomácia finanszírozása, nagyszabású belpolitikai viharok stb. A modernizáció (infrastruktúra stb.) szintén erőteljes támogatást igényelt úgy anyagi, mint politikai tekintetben. Mivel a balkáni államok ezekkel a problémákkal gyenge hazai gazdasági alapokkal a hátuk mögött nem tudtak önerőből eredményesen szembeszállni, kénytelenek voltak egyre nagyobb tételű külföldi kölcsön után nézni, ami 1914-re ezen új államok óriási méretű eladósodásához vezetett. A nagyhatalmak – látván, hogy a kölcsönöket felvevő országok nem képesek adósságaikat kezelni – pénzügyi ellenőrzés alá vonták őket. Az új problémák mellett azonban megkezdődött – természetesen különböző mértékű eredményességgel – a modern államapparátus kiépítése, a hadsereg fejlesztése, illetve a gazdasági modernizáció. Mindezekből az albánlakta területek kimaradtak, hiszen még a területi autonómiát sem sikerült elérniük.

Montenegro 1878-ban megkészszerelte területét és kijutott a tengerre. A Monarchia tényerése miatt – Bosznia-Hercegovina, Novi Pazar-i szandzsák, illetve Montenegro tengeri protektorátusa – 1881 és 1912 között nyugodt külpolitikai évtizedek következtek. Nikita fejedelem 1879-ben megszüntette a 12 fős szenátus szerepét – tanácsadás, legfelső bírói fórum stb. – és új államszervezetet hozott létre. Megszületett az államtanács – amely a törvényhozói jogosítványt is bírta –, a minisztertanács és a Legfelső Bíróság. 1888-ban új törvénykönyvet adtak ki, és a hadsereget orosz mintára szervezték át. Montenegro volt a legszegényebb az új államok sorában, munkalehetőség híján több ezren hagyták el az országot. A költségvetés jelentős részét az orosz segély biztosította. Az uralkodó azonban ügyes külpolitikával további állandó támogatókat talált. Lányai közül ketten orosz nagyhercegekhez mentek feleségül, de Karadjordjević Péter és III. Viktor Emánuel is Nikita királyhoz küldte lánykérő kül-

döttségét. A Monarchia és Olaszország támogatásával 1910-ben Montenegro királyság lett.

Szerbia csatlódott a berlini kongresszus döntéseiben, mivel nem kapta meg sem Bosznia-Hercegovinát, sem Ó-Szerbiát (Koszovó és Novi Pazar). Oroszország nem őt, hanem a bolgárokat részesítette előnyben. Ez utóbbi miatt Szerbia Obrenović Milan fejedelemsége alatt a Monarchiával törekedett jó viszony kialakítására. 1882 márciusában Bécs támogatásával Szerbia királyság lett. 1885-ben, miután a bolgárok egyesítették Bulgáriát Kelet-Ruméliával, a szerbek elérkezettnek látták az időt a bolgár túlsúly megtörésére, és hadat üzentek. Bulgária azonban rendkívül ütöképesnek bizonyult, és csak Bécs közbelépése mentette meg Szerbiát a teljes vereségtől. Milan király gyenge uralkodásával egyre fenyegetőbb ellenzékét alakított ki maga ellen, végül 1888 decemberében kénytelen volt lemondani a trónról fia javára; ezzel még nagyobb teret nyertek a konzervatív, a radikális, illetve a haladó irányzatok közötti politikai csatározások. Az új király – Sándor – is gyenge uralkodónak bizonyult; az ország alkotmányát többször is módosította (1892, 1901), létrehozta a kétkamarás parlamentet és folytatta a külföldi kölcsönök felvételét. 1903-ban – az uralkodó meggyilkolása után – Karadjordjević Péter foglalta el a trónt, aki új irányt szabott a külpolitikának: francia és orosz orientációt. A Monarchiával szemben egyre ellenségebb lett Szerbia, amit az 1908-as annexió tovább fokozott.

Görögország belpolitikáját a szegénység és a bolgárelenesség határozta meg. Bulgária ugyanis egyaránt fenyegette a még oszmán kézen levő görög érdekeltségű területeket (ezt az 1885-ös egyesülés is megerősítette), illetve fenyegetést jelentett a bolgár egyház terjeszkedése is, elsősorban Macedóniában. 1882 és 1890 között, elsősorban Trikupisz miniszterelnöksége alatt, – Görögország az agresszív külpolitika helyett a hazai viszonyok rendezésére fordította energiáit. Ujraszervezték a hadsereget és a rendőrséget. Megkezdtek a közút-, vasút- és kikötőhálózat kiépítését, ekkor adták át a Korinthoszi-csatornát. A századfordulón két terület sorsáért „érzett felelősséget” a görög kormány: ez Kréta és Macedónia volt. Kréta több felkelés – és az 1897-es görög–oszmán háború – után, illetve a nagyhatalmak nyomására autonóm státust kapott. Macedónia elsősorban a bolgárokkal való konfrontáció helye volt, ennek sorsa a Balkán-háború utáni rendezéskor dőlt el. Görögország egy katonai puccsot követően 1910-ben új alkotmányt kapott. Reformokat hoztak, amelyek néhány nyugalmas esztendő t biztosították a Balkán második legszegényebb országának.

Bulgária tekintélye a Kelet-Ruméliával való egyesítés és a szerbekkel vívott győztes háború után megnövekedett. Elmaradt társadalma azonban óriási terhet rótt az új államszervezet kialakítani kívánó politikusokra. A heterogén társadalmat a nemzeti célok tartották a leginkább össze, amik közül kiemelkedett a macedón kérdés.⁵² A hadseregfejlesztéseket, illetve a kedvezőtlen gazdasági intézkedéseket sokszor indokolták úgy, hogy ezek a macedóniai bolgár érdekek megvédéséhez szükségesek. 1894-től újra közeledtek Oroszországhoz, ahonnan elsősorban a hadseregszervezéshez kaptak hathatós segítséget. A hadsereg tudatosan készült Macedónia elfoglalására, az ország több macedón szervezetnek adott menedéket. 1908-ban, kihasználva az annexió válságát, Bulgária bejelentette függetlenségét.

A Liga bukása után a kultúra ápolása került előtérbe. Politikai szempontból a mozgalom vezetői – a most már állandósult fenyegetettség miatt – az albánok számára legmegfelelőbb berendezkedés lehetőségét keresték. A modernizálódó szomszédokkal szemben a sajátos társadalmi berendezkedésükből fakadó normarendszerük koordinátái között próbáltak megoldást találni.

1881-ben az italo-albán Girolamo de Rada az országot vallási alapon három részre osztotta volna, és az egyes részeket föderatív úton kapcsolta volna egybe. Ezt az elképzelést azonban nagyon kevesen támogatták, leghevesebb ellenfelei Abdul Frashëri fiai voltak: Mithad, Naim és Sami. Álláspontjuk szerint mindenki tisztelje az Istent, ahogy akarja, de ez ne ossza meg az albánokat: „a vallásban Isten legyen az atya, és Albánia az anya”. Egy másik italo-albán elképzelés 1898-ban egy területtől független albán autonómiát képzelt el, a hazaiak azonban ezt sem támogatták.

A hazaiak annyiban egyetértettek, hogy az albánlakta területeket egy autonóm közigazgatási egységbe kell összevonni. A muszlim előkelők eleve nem akartak elszakadni, a katolikus és az ortodox hegyvidékiek pedig a mozgalom gyengesége miatt nem gondoltak függetlenségre. Az autonóm elképzelések az egykori Bushati területekre és Ali „országára” épültek – bár egyiknek sem volt semmi köze a nemzeti mozgalomhoz. Pejëben egy 1897-es és egy 1899-es találkozó alkalmával két elképzelést vitattak meg. A konzervatív (muszlim) álláspont a lojalitást hirdette. Szerintük a monastiri, janinai, shkodëri, skopjei és thesszaloniki vilajetből kellene egy török hivatali nyelvű, laza egységet szervezni, ahol az iskolákban oktatnák az albán nyelvet is. A radikális elképzelés viszont csak a négy vilajetet akarta, de azt széles körű autonómiával, ahol a hivatali nyelv az albán. A többség végül az utóbbit támogatta. Az új liga elnöke – Hadzsi Mulla Zeka – többször tárgyalt ez ügyben az oszmán hatóságokkal. A nemzeti mozgalomban a századforduló körül új nemzedék tűnt fel, amely az autonómia megvalósítását az új ligan belül háromféleképpen képzelte el. Az első itt is egy konzervatív elképzelés volt (továbbra is a muszlimok képviselték), amely az autonómiát nem akarta felhasználni gazdasági és társadalmi átalakulásra. Mithad Frashëri és Faik Konitza⁵³ a mérsékelt polgári reformok hívei voltak. A legradikálisabb változásokat Sami Frashëri követelte, aki gondolatait egy 1913-ban kidolgozott liberális modernizációs alkotmánytervezetben⁵⁴ foglalta össze. A tervezetből kiderül, hogy szerzője tájékozott volt a modern európai alkotmányok tekintetében, hiszen olyan pontokat fogalmazott meg (az egyházak és az állam elválasztása; lelkiismereti szabadság; kisebbségi területeken kétnyelvű oktatás stb.), amelyek egyáltalán nem voltak maguktól értetődőek a Balkánon.

A nemzeti mozgalom 1902–1903-ban új lendületet vett. 1902-ben kivégezték Hadzsi Mulla Zekát. 1903-ban felkelés tört ki Macedóniában. A bizonytalan állapotok miatt óriási fegyverkezés indult meg az albánok között. A muzulmánok szerb–görög támadásoktól tartva gerillacsapatokat szerveztek. Monastirban 1905-ben megalakult a „Bizottság Albánia Felszabadításáért”⁵⁵ nevű szervezet, amely kiépítette helyi szervezeteit is. Ezek a fegyveres alakulatok – követve a szomszéd népek példáit – több terrorcselekményt hajtottak végre.⁵⁶ A háborús állapotok 1908-ig állandósultak.

Az ifjútörök forradalom kitörését a legtöbb albán vezető üdvözölte. A forradalomtól várták az albán autonómia és a macedón viszonyok rendezését. 1908-ban optimista hangulat uralkodott el, az emigránsok hazatértek, több albán nyelvű lap jelent meg, és sokan lettek – pl. Ismail Kemal, az egyik tehetséges új vezető – a megújult parlament tagjai. Az ifjútörökök azonban nem a decentralizálás céljából ragadták magukhoz a hatalmat, ők a birodalmat akarták megújítani. Éppen ezért valódi engedményekre nem voltak hajlandók a nemzeti mozgalmakkal szemben. Az albánokkal különösen gondban voltak, mert ők a muszlim vallás révén kötődtek a birodalomhoz, az „Egyesülés és Haladás” nevű ifjútörök központi bizottság viszont világi alapon szerveződött. Végül fegyveres konfliktusra került sor közöttük.

1908-ban a Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát, a bolgárok kikiáltották a függetlenségüket; a többi balkáni állam fegyverkezni kezdett. Ilyen körülmények között az ifjútörök kormány kiprovokálta az albán ellenállást is: a klasszikus eljárás szerint adót emelt és katonákat sorozott, illetve az arab abc-t akarta bevezetni – holott már létezett az egységes albán helyesírás. A hegyi területeken ettől kezdve állandósult a hadiállapot. Az albán vezetők – akik között még most sincs egységes vezetés! – abban egyetértettek, hogy a területi felosztás most már a Porta felől is fenyegetővé vált.

1910-ben öt hónapos felkelés bontakozott ki az északi részeken, amit az oszmán hadvezetés ugyan vissza tudott szorítani, de nem tudott leverni. A törzsek hegyvidéki területei bevehetetlen erődnek bizonyultak. Koszovóban különösen kegyetlen volt a megtorlás. Végül a Porta – mint mindig – most is belátta: a recsegő-ropogó birodalom egyetlen támaszát inkább megnyerni kellene. V. Mohamed szultán ezért 1911 júniusában személyesen utazott Koszovóba. Június 15-én Pristinában nagy tömeg fogadta, másnap Rigómezőn hatalmas kicengesztelődési szertartást tartottak (*szelamlik*). Ezután megegyezett az albánokkal az adócsökkentésben, albán iskolák létrehozásában, a latin abc elfogadásában, a fegyverbeszolgáltatás megszüntetésében, és az amnesztia kihirdetésében. A szultán megígérte, hogy az albán nemzetiségű katonák csak albánlakta területeken fognak szolgálatot teljesíteni. Az autonómiáról azonban nem döntött.

1911-ben olasz-oszmán háború tört ki, ami ragyogó alkalom volt egy újabb felkelésre. Ezen a tavaszon először használták Szkander bég zászlóját: a vörös alapon lebegő fekete kétféjű sast. Áprilisban az északi – katolikus – mirdita törzs kikiáltotta függetlenségét, és ideiglenes kormányt szervezett. Június 23-án Montenegróban – Nikita király támogatásával! – albán nemzetgyűlést tartottak. Emlékiratot (az ún. Vörös Könyvet⁵⁷) juttattak el a török szultánnak, amelyben részletes autonómiatervet közöltek. Kérték az albán iskolák megteremtéséhez szükséges alkotmányos garanciák biztosítását. Az oszmán vezetés ekkor a kevésbé radikális déli területek panaszait orvosolta csak: lecserélte a görög hivatalnokokat és a görög püspököt.

1912 elején új választásokat tartottak. A választási csalások kapcsán kibontakozott szokásos évi felkelés ezúttal túlnőtte magát. Gyakorlatilag nem volt sereg, amely ellenállhatott volna neki, augusztusban elfoglalták Skopjét is. A Porta szeptember elején tárgyalásokba bocsátkozott, és 4-én részleges autonómiát adott. Ennek gyakorlati megvalósulására az októberben kitörő első Balkán-háború már nem hagyott időt.

A nemzeti mozgalom kulturális háttere 1878-tól a Balkán-háborúig

Egy nemzeti mozgalom vizsgálatánál nem lehet figyelmen kívül hagyni a mozgalmat kiegészítő kulturális jelenségeket. A dolgozat célja azonban nem teszi lehetővé e terület részletes tárgyalását, mégis szükséges néhány dologról szót ejteni. Ilyen a nemzeti nyelv, az irodalom, a helyesírás és az oktatás kérdése; a nemzeti mozgalom azon állomásai, amelyeken a többi balkáni nép már évtizedekkel korábban túljutott.

Egy nemzeti mozgalom számára különösen fontos a nemzeti (irodalmi) nyelv megteremtése. Ez teszi lehetővé a közös érintkezést – a közös politikai élet legfontosabb feltétele –, erre lehet a nemzeti mozgalom tömegerejét építeni, ezen lehet megfogalmazni a nemzeti célokat stb. Az albánok esetében a nemzeti nyelv volt az egyetlen olyan lehetséges alap, amire a háromvallású és egyéb módokon megosztott

népből nemzetet lehetett teremteni. A nyelv egységesítéséért a pravoszlávok tették a legtöbbet. 1836-ban Naum Veqilharxhi, egy Havasalföldön élő pápa körlevélben szólította fel az albánságot nyelvének és kultúrájának ápolására. 1844-ben kiadott egy albán nyelvű könyvet, amihez maga fejlesztett ki egy abc-t.⁵⁸ A következő két évtizedben kialakult egy egységes nyelvi norma, amiben nagy érdemeket szerzett Konstantin Kristoforidhi – többek között az általa szerkesztett grammatikával és szótárakkal.⁵⁹ Jellemző volt a purizmus, a legtöbbet ez ügyben a különböző folyóiratok és irodalmi művek tették. Az albán nyelvújítás legfontosabb mozzanata a nemzeti helyesírás kialakítása volt. E téren a legnagyobb dilemma: vajon átvegyenek-e egy írásmódot, vagy egy teljesen újat vezessenek be.

1870-ben az egyik gyűlésen három variáció vetődött fel: a konzervatív muszlim képviselők szerint az arab abc volt a legmegfelelőbb. A pravoszlávok a görög írásjelek mellett törtek lándzsát, míg mások a latinra szavaztak. Sami Frashëri kilenc évvel később azt javasolta, hogy egy hangnak egy betű feleljen meg, a hiányzó betűket pedig pótolják a görögből vagy találjanak ki saját megfelelőit⁶⁰ – ez muszlim körökben lett népszerű. A katolikusok a századfordulón több latin abc-t is használtak. A *bashkimi unió* támogatásával kifejlesztett ún. *bashkimi abc*, amely a speciális hangokat betűkapcsolással jelölte – főleg „h”-val. Az *Agimi* („Hajnal”) Társaság-féle. – más néven *isztambuli abc* – a speciális hangokat diakritikus jegyekkel látta el. Végül létezett egy „harmadik” variáció, amely román hatást tükrözött (ezt a romániai kolónia használta). 1908-ban a monastiri albán kongresszus végül a latin betűs abc mellett döntött, amely egyaránt merített a *bashkimi* és az *isztambuli* írásmódból. Az új helyesírás a nemzeti büszkeség egyik legfontosabb tárgya lett.

Az irodalmi élet meglehetősen szegényes volt a szomszédokéhoz képest. Az albán irodalom a romantika korát élte a század második felében, a népi kultúra felé fordulás időszaka volt ez.⁶¹ 1879-ben Isztambulban egy társulat alakult az albán nyelvű könyvkiadás megszervezésére és támogatására. A korszakban született irodalmi munkák többsége a történelmi hagyományokhoz próbált visszanyúlni, ami nem mindig volt egyszerű. Leginkább az albán egység eszméjét szerették volna a múlt feltárásával népszerűsíteni. A legkedveltebb figura otthon és az emigrációban egyaránt Szkander bég volt, értékelése ugyan némileg eltért a különböző szerzőknél – attól függően, hogy muszlim, katolikus stb. volt-e az író –, pozitív történelmi szerepében azonban egyetértettek. A századforduló után a közös értékek –, a közös nyelv, szokások, törekvések stb. hangsúlyozása és a különbségek felszámolása vált céljá.⁶²

Az oktatást meglehetősen elhanyagolta a kormányzat az albánok lakta vidékeken, a 19. század elején csak kolostori iskolákkal találkozhatunk. A század második felében az első albán nyelvű oktatási intézmények a Monarchia és Olaszország pénzén álltak fel. 1878-ban a Prizreni Liga többször szóvá tette, hogy a kormányzat csak görög és török nyelvű iskolákat támogat.⁶³ 1898-ban Bukarestben a helyi emigráns csoport megrendezett egy iskolaügyi konferenciát. A résztvevők levelet intéztek a szultánhoz, amelyben kérték az albán nyelv oktatásának bevezetését. Ekkor már ugyan tizennégy éve működött Korçaban (Korcë) egy albán nyelvű iskola, de ezt 1902-ben bezárták, tanárait pedig Szalonikibe deportálták. A kormányzat negatív hozzáállásának hatására – főleg muszlim körökben – titkos nyelvművelő társaságok alakultak. A helyesírás elfogadása után döntöttek egy tanítóképző felállításáról, amely 1909-ben meg is nyitotta a kapuit.

A Balkán-háborúk

Az Oszmán Birodalom még megmaradt európai területeinek felosztásáért a balkáni államok szövetségbe tömörültek.⁶⁴ A szövetségesek 1912. október 8-án megtámadták a birodalmat. Az oszmán seregek elleni küzdelem nagyjából a bolgár csapatokra hárult. Ezalatt a többi állam hadereje versenyfutásba kezdett a kiszemelt területek megszerzéséért. Montenegro már szeptember 23-án bevonult egyes albán településekre, október 8-án pedig Danilo trónörökös vezetésével három irányból próbáltak kijutni a tengerparti területekre. Shkodër köré ostromgyűrűt vontak. A szerbek szintén a tengerpart irányába törekedtek. November 28-án elesett Durrës. Janina görög lett. A nagyhatalmak közül az albán területek szempontjából leginkább Olaszország és a Monarchia volt érintve. Október elején San-Rossoréban találkozott Berchtold osztrák–magyar és San Giuliano olasz külügyminiszter, illetve jelen volt Jagow német nagykövet is.⁶⁵ Megegyeztek, hogy oszmán győzelem esetén a status quo ante alapján húzzák meg a határokat; amennyiben a szövetségesek győznek, úgy a szláv túlsúly meggátolására szükség lesz egy önálló Albánia megeremtésére. 1913 tavaszáig nem tudtak megállapodni a balkáni szövetségesek Macedónia sorsáról. Bulgária túlbecsülte erejét és június 29–30-án megtámadta az időközben egymással egyezsége jutott Szerbiát és Görögországot. Románia belépése után a bolgárok katasztrofális vereséget szenvedtek. A második Balkán-háború győztesei augusztusban a bukaresti egyezményben állapodtak meg a területi módosításokról. A „végső” határokat a londoni konferencia hagyta jóvá.

Az albánokat – akiknél még most sem találunk egységes vezetést – meglepte az oszmán hadsereg gyors összeomlása. A szinte napok alatt elolvadó török had helyét sürgősen pótolni kellett, mert a szövetségesek már mélyen benyomultak az albán területekre. Az ellenállást – az utódok által „a függetlenség atyjá”-nak elnevezett – Ismail Kemal vezette. Kemal tagja volt a parlamentnek, ezért Isztambulból kellett hazasietnie. Útközben „betért” Bécsbe, ahol megnyerte terveinek Berchtold külügyminisztert. Miután hazatért, Vlorában megszervezte az ellenállást és 1912. november 28-ra nemzeti gyűlést hívott össze. Az értelmiségi és előkelő küldöttek főleg déli és középső területekről érkeztek (83 fő), hiszen Korçe és Shkodër környéke harcban állt a görög, illetve a montenegrói csapatokkal.

A gyűlés elnöki funkcióit Kemal látta el, aki megnyitó beszédében ecsetelte az albánok rendkívül súlyos helyzetét. Az autonóm Albánia álma kudarcot vallott, a birodalom nem volt hajlandó annak megvalósítására. „jelenlegi” helyzetében pedig maga is létéért harcolt. Montenegro, Szerbia és Görögország nem hajlandó respektálni az albán érdekeket. Csupán egy esély maradt a területi felosztással szemben: a függetlenség kikiáltása. Kemal – a nagyhatalmi döntésig – javasolta egy ideiglenes kormány felállítását (*pleqësi*). Beszéde után szavazásra bocsátotta a kérdést, aminek eredményeként délután 17.30-kor felhúzták a nemzeti lobogót.⁶⁶ Még aznap megválasztották az államfőt, helyettesét és az ideiglenes – vegyes muszlim és keresztény – kormányt. Az államfő és a kormány feje Kemal lett. A nemzetgyűlés választott egy 18 fős szenátust (*pleqësi*). Dönteniük kellett az államformáról is. A kormány javaslata a monarchia volt, amit több érveléssel is alátámasztottak: monarchikus volt maga a birodalom is, minden környező balkáni állam ezt az államformát vette fel, és végül – ami a legfontosabb volt – a rendkívül heterogén, több szempontból megosztott „albán masszát” csupán egy monarchia tudná megfelelően integrálni. A gyűlés elfogadta a

javaslatot. Nagyobb gond volt az uralkodó személye,⁶⁷ sőt a titulusa⁶⁸ is. Ebben nem született döntés. A legfontosabb ügyek megbeszélése után Kemal Londonba utazott.

A Vlorában kikiáltott Albánia meglehetősen kicsiny volt. Területe 4000 km², lakosainak száma pedig csupán 300 000 főt tett ki.⁶⁹ Az új állam területén tartózkodott továbbá egy a görögök elől ide menekült török sereg is. A többi területet szerb, montenegrói és görög csapatok szállták meg.

Londonban Edward Grey brit külügyminiszter elnöklete alatt 1912. december 12. óta ülésezett a nagyköveti konferencia. Feladata a balkáni szövetségesek megfélemezése volt. A nagyhatalmak egyetértettek abban az elvben, hogy a két Balkán-háborút lezáró békének hatalmi egységűen kell nyugodnia, ehhez pedig létre kell hozni az önálló Albániát. A Monarchia – Olaszországgal együtt – egy független Albániát képzelt el, amely kellően erős ahhoz, hogy féken tartsa a szomszéd államokat, leginkább a szerb túlsúly kialakulása tűnt veszélyesnek. A két hatalom etnikai alapon kívánta az új államot létrehozni, neki szánták többek között Koszovót is. A győztes Szerbia és Montenegró azonban ragaszkodott a tengeri kijáráshoz és Koszovó felosztásához. Maguk mögött tudták a Bosznia-Hercegovina anektálása miatt Monarchia-ellenes Oroszország támogatását. Nagy-Britannia és Németország nem foglalt állást. Végül az osztrák–magyar diplomácia beleegyezett Koszovó felosztásába és a tengerpart szláv kézre kerülésébe, cserébe a független Albánia elismeréséért. A tárgyalások alatt mind Montenegró, mind Szerbia végzett területfoglaló hadműveleteket, hogy ezzel is befolyásolják a konferenciát. Montenegró Shkodért ostromolta, amely nagyon kemény ellenállást fejtett ki. Csupán több hónapos harc után (április 23-án) sikerült elfoglalni. A konferencia többször tiltakozott emiatt Nikita királynál, aki ellen végül egy nemzetközi flottát állítottak fel. Ennek hatására csapatai kiürítették a várost és átadták azt egy nemzetközi különítménynek (május 14-én).

Hosszas előkészítés után 1913. július 29-én kimondták Albánia függetlenségét. Az új államot a nagyhatalmak az alábbiak szerint hozták létre:

1. Albánia autonóm, szuverén és örökös fejedelemség, ahol a primogenitúra elve érvényesül, és ahol a fejedelmi hatalmat a hat nagyhatalom garantálja.
 2. Albániát semmilyen nemzetközi jog nem köti Törökországhoz.
 3. A hat nagyhatalom garantálja az ország semlegességét.
 4. Albánia államigazgatását egy héttagú bizottság ellenőrzi, amelybe a nagyhatalmak és Albánia egy-egy tagot delegálnak.
 5. A bizottság mandátuma tíz évre szól.
 6. A bizottság Albánia államigazgatásáról kidolgoz egy tervet, és erről tájékoztatja a nagyhatalmakat.
 7. Legkésőbb hat hónap múltán meg kell nevezni a fejedelmet, addig a bizottságnak lesznek a hivatalok alárendelve.
 8. A rendőrséget külföldi tisztek – svédek – fogják vezetni.
 9. Ezen tiszteknek magába a rendőrség felállításába nem lehet beleszólásuk.
 10. A tiszteket Albánia fizeti, a zsoldot a hat nagyhatalom garantálja.
- A tiszteket végül Hollandia adta, mert a svédek nem bírták a klímát. A legnagyobb gondot a határok meghúzása jelentette, de a Monarchia „visszavonulása” után ez is megoldódott.⁷⁰ A Koszovó nélküli Albánia – amely Shkodért visszakapta – 29 000 km² volt és 800 000 lakossal rendelkezett. Központja Vlora lett.

Montenegró mellett Szerbia sem hagyta abba a hadakozást a konferencia alatt. Még ősszel is folytatta az albán területek jogtalan megszállását. Végül a Monarchia ultimátumban szólította fel Szerbiát az általa is jóváhagyott határok betartására.

A konferencia nem ismerte el a Kemal vezette albán kormányt, sőt még a helyi albán szervezetekkel sem kívánt egyezkedni. Albánia sorsát a nemzetközi bizottság kezébe tette le. Az emigránsok Kemal támogatására Rómában és Triesztben nemzeti kongresszusokat szerveztek, de ezeket senki nem vette komolyan. Odahaza eközben Közép-Albániában Shkodër védője, Essad Toptani pasa egy ellenközpontot szervezett, amely az 1920-as évek elejéig komoly hatalmi csoportosulásnak bizonyult.

Az albán kormányküldöttség visszatért Vlorába, de ott a nemzetközi bizottság teljesen háttérbe szorította. Küzdenie kellett az Essad-féle csoporttal is. Végül Kemal tudomásul vette a helyzetet és emigrált.

A nemzetközi bizottság által vezetett Albániába 1914 januárjában érkezett meg az új uralkodó: Wilhelm Prinz von Wied. Az egykori német tisztet a Monarchia és Olaszország javasolta a posztra. Kormányát a középső és a déli területek muszlim előkelőiből állította fel. Wied nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem tudott mit kezdeni az anarchikus viszonyokkal és képtelen volt megtalálni a megfelelő hangot az albán vezetőkkel. A kormánytagokat az állandóan változó hatalmi viszonyok függvényében cserélgette, politikája így nem lehetett eredményes. Még 1914 szeptemberében elhagyta az országot, és ezzel szabad teret engedett az egyes hatalmi központoknak. A helyzetet teljesen áttekinthetetlenné az első világháború kitörése tette. A nagyhatalmak kivonultak. Az országban semmiféle központi hatalom nem létezett; területe pedig a szerb, montenegrói, görög, illetve olasz és osztrák–magyar seregek átvonulási terepe lett.

1918 után nyílt újra lehetőség arra, hogy rendezzék az albán kérdést; de ez már az albán történelem következő szakasza, amely teljesen más hatalmi tényezők függvényében alakult (a Monarchia felbomlott, Oroszországban anarchikus állapotok uralkodtak, 1918-ban létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság), és amely a Zogu-féle királyság bukásával zárult le.

Albán állam vagy Albánia?

Ebben az utolsó részben azt kívánom röviden megvizsgálni, milyen adottságokkal indult az albán állam; milyen esélye volt a belső konszolidációra; mennyiben volt képes ellátni „feladatát”, a szomszéd országok megfékezését; és létezett-e az albán nemzet az államalapításkor.

Ha feltesszük a kérdést, hogy az albán nemzeti mozgalom mennyiben tudta átalakítani és egységbe kovácsolni működésének 30–35 éve alatt a rendkívül heterogén albán lakta területeket, akkor azt lehet mondani, hogy a szomszédos államokhoz képest csekély mértékben. Kezdetben (a 19. század első évtizedeiben) – de gyakran később is – egyetértés mindig csak akkor jött létre, ha valami konkrét külső fenyegetés állt fenn, de akkor is addig és olyan mértékig, ameddig ez feltétlenül szükséges volt. Az első és legfontosabb dolog, hogy nem alakult ki egy olyan középréteg, amely megérlelte volna a modern nacionalizmus eszméjének hazai leképezését, és így nem is tehetta azt tömegézületté. Minimálisan három, de legalább négy központtal mindig számolhatunk, amelyek részben egymással is szemben álltak – akár fegyveresen is. Ezek mögött a csoportok mögött sokáig nem igazi pártokat, hanem egyes emberek elképzeléseit kell keresni, akik mögött hatalmi – törzsi, földesúri, egyéb – függés miatt hozzájuk kötődő emberek alkották a pártot. Az igazán értelmiséginek nevezhető emberek mögött – pl. a Frashëri család – pedig nem volt igazi hatalom, csak akkor, ha

a különböző csoportosulások közül meg tudtak maguknak nyerni valakit (például az Albán Liga shkodëri szervezete a mirdita törzsfőnök megnyerésétől kezdve lett számottevő). A Liga megalakulása után azonban az egyre több kultúrát ápoló társaság a 20. század elejére kitermelt egy szűk értelmiségi réteget, amely elkötelezte magát a nemzeti mozgalom mellett. Ők azonban nem tudták teljes mértékben eljátszani azt a szerepet, mint amit „kollégáik” a többi balkáni államban. Ennek okait én elsősorban a földrajzi helyzetben látom. Olyan archaikus társadalmak maradtak fenn, amelyek önálló egységet képeztek, mini államokként működtek. Földrajzi (a szárazföldtől, illetve egymástól való elzártság) és társadalmi (nem volt nagyon ok az egymással való érintkezésre, hacsak nem fegyveres úton) okok miatt nehezen kommunikáló területen, ahol még városok is csak elvétve fordultak elő,⁷¹ és ahol nagyobb politikai és kulturális centrumok, mint pl. Bécs vagy Isztambul szinte elérhetetlen messzeségben voltak, nehezen alakult ki a szűk értelmiségi réteg. Maga a nemzeti mozgalom is gyerekcipőben járt a Balkán többi hasonló mozgalmához képest – a nagyobb európai szellemi áramlatok el sem jutottak ideig, a nyelvreform a századforduló évtizedeire maradt stb. Tovább szűkítette a lehetőségeket a nyelvi és vallási megosztottság. A három vallásfelekezet közötti különbséget nem tudta teljes mértékig háttérbe szorítani a gyenge nemzeti érzelm. A nyelvjárássok közti különbség, mivel életmód-, egyben belpolitikai és részben vallási határokkal esett egybe, szintén jelentős maradt. Kétségekívül az albán értelmiség sikereként könyvelhető el a közös helyesírás bevezetése.

Az albán állam gazdaságilag gyenge lábakon állt. Infrasztruktúra tulajdonképpen nem létezett, és egyéb feltételek – politikai biztonság – is hiányoztak ahhoz, hogy külföldi befektetőket csalogassanak az országba.

A fenti adottságok tükrében egyértelmű, hogy óriási nehézségekkel kellett szembenéznie az új államnak. Véleményem szerint a nemzetközi bizottság többet tehetett volna a valódi belső konszolidációért. Mivel az államot egy gyenge nemzeti tudatot hordozó népre „húzták rá”, meglett volna az esélyük, hogy azt hatalmi szóval dirigálva – nem nélkülözve a kis létszámú értelmiség segítségét – egységbe ötvözzék és egy jól működő társadalmat szervezzenek, amelynek vezetését idővel átadhatták volna az albánoknak. Más kérdés persze, hogy a bizottság hogyan értelmezte saját szerepét, és mennyiben (és miben?) vette komolyan azt. Én úgy látom, hogy Albánia önerőből nem lett volna képes belső állapotát konszolidálni.

Érdekesképpen vessünk fel még egy lehetőséget: mi van akkor, ha jön „be-lülről” egy „erős ember”, akinek elég ereje van ahhoz, hogy erőszakkal építse ki hatalmát, és aki ezt el is tudja fogadtatni mind a szomszédokkal, mind a nagyhatalmakkal. Véleményem szerint amennyiben lett volna ilyen ember, képes lett volna a belső egységet megteremteni – „természetesen” csak diktatórikus eszközökkel. Más kérdés, hogy halála után mennyire maradt volna életképes a rendszer; nagy valószínűséggel nem maradt volna fenn. A körülmények ismeretében azonban – nem volt egyetlen olyan csoportosulás sem, amely erősebb lett volna a többinél – ez a variáció nem volt reális.

Albánia egyértelműen gyengébb volt szomszédainál. Zavaros belső viszonyai alapján első látásra képtelen lett volna bármiféle ellensúlyozásra, ereje és tekintélye addig a pillanatig érvényesülhetett, amíg a hat nagyhatalom közös akarata mögötte állt. Alaposabban megvizsgálva a kérdést, én mégis úgy látom, hogy Albánia be tudta tölteni „feladatát”. Olyan geostratégiai fekvése volt, amely még zavaros belviszonyok mellett is eredményesen töltötte be funkcióját: a szerbek tengerre jutását megakadályozta; gyengesége ellenére is bizonyos mértékig hatalmi tényező volt, amivel szá-

molni kellett: a Balkánon kialakuló ellenséges szövetségi rendszerek szembenállásban egyensúly átbillentő tényező lehetett, így jól illeszkedett az európai hatalmak hatalmi egyensúly kialakítására törekvő politikai terveibe.

Elérkeztünk a legsúlyosabb kérdéshez: létezett-e albán nemzet az államalapításkor? Gondolataimat e tekintetben két részre különítem el. Először a nemzetté válás kelet-közép-európai sajátosságainak – nemzeti jelképek, mítoszok – jelenlétét kívánom kimutatni az albán politikai kultúrában, ami véleményem szerint sokat nyom a latba a nemzet létezésének vizsgálatakor.⁷² Másodszer pedig a nemzeti mozgalom politikai történetének néhány aspektusát emelem ki.

A fenti bevezető utalt rá, hogy konklúzióinkhoz fontos lesz a nemzeti jelképek és mítoszok számbavétele. Ez a nemzettudat vizsgálatához szükséges, hiszen amennyiben tudunk létező nemzettudatról beszélni, akkor a nemzet is létező entitás. A nemzeti mítoszok sorában az első a származás és a honalapítás története. A 19. század elején több elmélet is felvetődött, többek között a pelazgoktól való származás; az albánok eredetüket a század második felében azonban már egyértelműen az illírekhez kötötték. Magukat őshonosnak vallották, és ez a nemzetközi köztudatba is átment. Ezt a felfogást külföldön nem az albánok honosították meg magukról, mert ezt már korábban is tárgyalta több Albániáról szóló munka.⁷³

Szintén történelmi szimbólum az államalapítás. Erről ugyan óvatosan kell beszélnünk az albánok esetében, mégis rendelkeztek „államélménnyel”. A Szkander bég által felügyelt területeket egyfajta államelőzménynek tekintették. A nemzeti irodalom születésekor számtalan mű íródott róla, amelyek történelmi szerepét pozitívan állították be. Írtak róla katolikusok (Gjergj Fishta), de még muszlimok (Naim Frashëri) is. A 19. század eleji Bushati család és Janinai Ali „állama” szintén az államiságot jelképezte, főleg az autonomista törekvések építettek ezekre.

Hasonlóan az egyéb kelet-közép-európai mítoszokhoz, itt is megtalálhatóak az olyan külső jelképek mint „az emlékezet szent helyei”, illetve a nemzeti központok, nemzeti színek meg a nemzeti lobogó. Kollektívan tisztelt helynek leginkább a nemzeti mozgalomhoz köthető városok számítottak: Shkodër, Durrës, Vlora, Pristina, Monastir, Prizren stb. Nemzeti székváros azonban nem létezett. A nemzeti lobogó „Szkander bég zászlaja” lett, amelyen vörös mezőben a bizánci császárok fekete sasmadara néz le fenyegetően. A nemzeti egység sajátos jelképe lett a fez és a helyesírás.

A mítoszok után most térjünk át a politikai aspektusokra. 1878-ban, a Liga megalakulásakor az albán nép megfogalmazta önmagát. Elhatárolta magát a szomszéd népektől, amelyekhez számtalan – vallási, kulturális hagyományok stb. – szállal kötődött, de elhatárolta magát az oszmán–törököktől is, akikkel pedig még szorosabb kapcsolatban volt. Hittek a saját történelmükben, és igényt tartottak saját életük irányítására. A Balkánt érintő nagy európai rendezésekben a berlini konferencia óta részt kívántak venni, fontosnak tartották érdekeik képviselését függetlenül attól, hogy mennyire vették őket figyelembe.

Véleményem szerint az első albán állam megalakulásakor létezett nemzeti öntudat, és létezett az albán nacionalizmust valló társadalom is, tehát létezett a nemzet. A nemzeti öntudat gyengébb volt ugyan a Balkán-félsziget többi nemzetéhez képest, mégis Albániát az albán nemzet lakta, amely sajátos helyzetét és jellemzőit nemzet minőségében is megtartotta.

Az albán állam megeremtésének politikai előzményeit és azoknak okait megvizsgálva nem tűnik lényegtelennek néhány dolog megállapítása. Az albán naciona-

lizmus megkésetttségének okaként már megfogalmaztam nézeteimet, amit itt újra hangsúlyozni szeretnék: véleményem szerint a legfontosabb tényező ebben a kérdésben a földrajzi helyzet és az ennek nyomán kialakult majd konzerválódott életmód. A szárazföld felé gyakorlatilag zárt terület – hátában a tengerrel – az itt lakókat is elrekesztette a Balkán többi lakosától, a kommunikáció lehetőségét így szűkre szabva. Ezt az elkülönülő területet tovább tagolták a hegyvonulatok, az egymás közelében élők is elvágva egymástól. Az egyes tájaknak megfelelően több életforma jött létre, amelyek mentalitását a három vallás és a két nyelvjárás tovább színesítette, illetve osztotta. Az albán társadalomnak ez a helyzete, illetve a muszlim vallás kínálta előnyök miatt a nemzeté válás jelentősége, lehetősége a 19. század végéig nem foglalkoztatta az albánokat; elsősorban szűkebb világuk – a törzs, nemzetség, falu – érdekei határozták meg gondolataikat és gyakorlati politikájukat. Ezek tükrében érthető az albán nacionalizmus kései indulása. A nemzeti mozgalom indulásának közvetlen okai a modernizálódó szomszédok területi aspirációi voltak, amelyekkel szemben a hagyományos szemlélettel már nem lehetett eredményesen szembeszállni. Csupán ekkor indultak meg azok a lépések, amelyek az albán nemzet kialakulásához vezettek (vezetnek). Azonban ezek a lépések megkésettnek bizonyultak; Albániát a nagyhatalmak európai egyensúly-politikája teremtette meg.

A kommunizmus kelet-közép-európai visszaszorulása után az albánok újabb lehetőséget kaptak. Albánia ugyan roppant szegény ország, és felerősödni látszanak a pártoskodások és az ezzel járó anarchia veszélye, mégis a koszovói helyzet és az ezzel kapcsolatosan egyre hevesebb albán nacionalizmus azt bizonyítja számomra, hogy az albán nemzeté válás még napjainkban is folytatódik. A Balkán jelenlegi állapota sok régi konfliktus újraéledésével fenyeget; a nagyhatalmak visszatértek egyensúly-béke politikai elképzeléseikkel. A békétlen félsziget problémáinak rendezésekor remélhetőleg – mind a balkáni országok, mind a nagyhatalmak – nem fogják figyelmen kívül hagyni az utóbbi kétszáz év történéseit és az „új” rend kidolgozásakor az utóbbi kétszáz év tapasztalatait.

Jegyzetek

1. Európa. II. kötet. Szerk. Marosi Sándor, Sárfalvi Béla. Budapest, 1975. 400–442.
2. Magyarországon 500–600 mm évente. Dr. Péczely György: Éghajlattan. Budapest, 1979. 277–282.
3. *Walther Peinsipp*: Das Volk der Shkypetaren. Wien–Granz–Köln, 1985. 22.
4. *Vékony Gábor*: Dákok, rómaiak, románok. Budapest, 1989. 218–224.
5. Az albán név ill. az Albánia elnevezés az ókori *Arbanum (Albanum)* – Kruja körül – város nevéből ered. *Horváth Jenő*: Bevezetés a Balkántörténet tanulmányozásához. Budapest, 1922. 11.
6. *Thallóczy Lajos*: Albán diaspora. In: Történeti Szemle. 1912. 29.
7. *Barbara Jelavich*: A Balkán története I–II. Budapest, 1996. I. kötet 31.
8. *Michael Schmidt-Neke*: Entstehung und Ausbau der Königsdiktatur in Albanien. München, 1987. 18.
9. A 18. századra volt már örmény, katolikus, zsidó, sőt muszlim millet is. *B. Jelavich*: A Balkán... i. m. I. kötet 54.
10. *Matúz József*: Az oszmán birodalom története. Budapest, 1990. 85.
11. A *çiftlik* eredetileg olyan telket jelentett, amelyet egy pár ökörrel meg tudtak művelni. *Matúz*: Az oszmán... i. m. 87.
12. *B. Jelavich*: A Balkán... i. m. 47.
13. *Karl Kaser*: Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Wien–Köln–Weimar. 1992. 297.
14. Ezt a gazdálkodási formát nehéz egy szóban magyarítani. Leginkább az Osztrák-Alpokban leírt életmódhoz hasonlít. A kifejezés eredete: *Karl Kaser*: Hirten... i. m. 302.
15. A legelők értékmértékként is szolgáltak, ez alapján állapították meg egy törzs gazdagságát. Értékét fokozatosan veszítette el a 19. században, párhuzamosan a pénz megjelenésével.

16. Stavro Skendit idézi: *B. Jelavich: A Balkán... i. m. I. kötet 80.*
17. Ez a terület magában foglalta a törzsi Montenegrot is.
18. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 313.*
19. Egy 1918-as ausztriai felmérés megállapítása. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 303.*
20. „Die Shkypetarische Bergfestung ist das völkische Kerngebiet der Albaner, deren nationales Sonderbewußtsein sich seit dem Niedergange des weströmisches Reiches aus Resten antiker Völker gebildet hat.” *Walther Peinsipp: Das Volk... i. m. 10.*
21. Ezt az értelmezést több szerző is használja, pl. *Strausz Adolf: A Balkán félsziget. Budapest, 1888. 127.* Egyéb értelmezést lásd. az *eredet* kérdésnél.
22. „Vom staatsbürgerlichen Standpunkte aus besehen ist der Shkypetare zwar ein Albaner, jedoch nicht jeder Albaner ein Shkypetare, so wie nicht jeder Österreicher ein Tiroler, nicht jeder Deutsche ein Oberbayer und nicht jeder Schweizer ein Alpenzeller ist.” *Walther Peinsipp: Das Volk... i. m. 9.*
23. Az első tudományos igényű szociológiai felmérések a nomádok között csak a második világháború után indultak meg. Ezek egyike szerint egy átlagos *sarakatsan* családnak (14 fő és 350 állat), amely Dél-Albániában, Macedóniában, Görögországban nomadizált, 1951-ben a következő költségvetése volt:
- Kiadás:* 40 000 drachma. Ennek fele lefelőad, az anyaállatok etetése; negyede pedig étel, ruha, cipő.
Bevétel: 41 000 drachma, ami tej-, anyaállat-, bárány-, illetve gyapjúeladásból származik.
24. Az egyik közismert példa a *bishkashik* ellen 1903-ban indult hadjárat. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 307.*
25. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 331–337.*
26. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 332.*
27. Csupán két jelentős törzs adatait emelném ki: a *mirditák* és *kelmendiek* száma 177 000 főről (1890) 1930-ra 250 000 főre nőtt.
28. Mi számított szegénynek, illetve gazdagnak két hasonló életmódot folytató területen a 19. század végén:
	szegény (X. állat/család)	gazdag (X. állat/család)
Hercegovinában	20-50	250-500
Albániában	500	2000
- Karl Kaser: Hirten... i. m. 345.*
29. A *Petravić* családon belül (a *Njegoš* törzs vezetői) a 18. század második felében örökletes lett az ortodox püspöki cím, ami fokozatosan fejedelmi hatalommá alakult át. II. Petar püspököt a 19. század elején már külföldön is fejedelemtént tartották számon.
30. Az utolsó oszmán helyőrség 1867-ben hagyta el Belgrádot.
31. A független Görögország létét már az orosz–oszmán háborút lezáró drinápolyi béke elismerte (1829. szeptember 14.), de nagyhatalmi elismerést csak a londoni egyezményben kapott 1830. február 3-án.
32. *Walther Peinsipp: Das Volk... i. m. 150.*
33. Montenegróban 1798-ban írták az első „törvénykönyvet”, amely 17 cikkelyből állt. Ezt 1803-ban további 16. cikkellyel egészítették ki. Ezek gyakorlatilag kodifikált szokásjogok, jelentőségük mégis óriási. Legfontosabb eredménye a vérbosszú pénzbeli megváltásának kötelezettsége.
34. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 385.*
35. *Arató Endre: Kelet-Európa története a 19. század első felében. Budapest, 1971. 51.*
36. *Matúz: Az oszmán... i. m. 172.*
37. *Matúz: Az oszmán... i. m. 178.*
38. Pedig a konstantinápolyi pátriárka ekkor már az ortodox lakosság világi irányítója (*etnark*) is. Lásd. *B. Jelavich: A Balkán... i. m. I. kötet 55.*
39. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 362.*
40. *Karl Kaser: Hirten... i. m. 363.*
41. *B. Jelavich: A Balkán... I. kötet. i. m. 220.*
42. *Thallóczy Lajos: Albán diaspora. i. m. 33.*
43. *Niederhauser Emil: Az albán nemzeti mozgalom. Valóság, 1978/12. 53.*
44. Bismarck a berlini konferencián az albán memorandumra a következőt válaszolta: „Nem ismerek semmiféle albán nemzetet”. Idézetet lásd: *Arató Endre: A külpolitika hatása a balkáni népek felszabadító mozgalmára a XIX. században. Századok, 1967/3–4. 536.*
45. Abdul Frashëri előkelő, ám elszegényedett muszlim családban született. A janinai görög gimnázium elvégzése után a török közigazgatásban kezdte pályafutását, tagja volt a rövid életű 1877-es parlamentnek. Isztambulban belépett egy albán szervezetbe, amelynek célja az albán jogok védelme és az albán kultúra ápolása volt. A szervezet tagjai magas rangú hivatalnokok, illetve keresztény albánok voltak.

46. „Ne hagyjuk, hogy a mecset és a templom elválasszon bennünket. Az igazi vallás az albán nemzeti eszme.” *Arató: A külpolitika hatása...* i. m. 536. Frashëri fiai – különösen Sami – lettek ennek a gondolatnak leghatásosabb képviselői.
47. A Liga kérte a szultántól az albán területek egy közigazgatási egységben való egyesítését (*vilajet Albania*).
48. *Peter Bartl: Die Liga von Prizren im Lichte Vatikanischer Akten. Südostforschungen, München. 1988. (Band XLVII.)*
49. Ilyen volt Prenk Doçi plébános is, aki 1876-ban összekötőként Montenegróba kísérté egy oszmánellenes akció tervezésére irányuló megbeszélésre Prenk Bib Doda mirdita fejedelmet. Hazafelé a papot török katonák letartóztatták, a Vatikán pedig sürgősen Kanadába helyezte. *Peter Bartl: Die Liga von Prizren...* i. m. 146.
50. P. Giampiero Da Bergamo levele Giovanni Simeoni bíborosnak. *Peter Bartl: Die Liga von Prizren...* i. m. 162–163.
51. Az Ideiglenes Kormányzat elnöke Omer Bej Prizreni, külügyi megbízottja Abdul Frashëri volt. *Michael Schmidt-Neke: Entstehung...* i. m. 20–21.
52. Macedónia fekvése stratégiai fontosságú: a Balkán „szíve”. Itt húzódtott a termékeny Vardar és Strumica völgye, kikötővárosa Szaloniki. Közel fekszik a tengerszorosokhoz. Területén húzódik a Belgrád–Szaloniki és az Ohrid–Isztambul út. Mindezekből nyilvánvaló: akié Macedónia, azé a balkáni túlsúly. 1878 után Szerbia, Görögország és Bulgária törekedett megszerzésére.
53. 1897-től *Albania* címmel albán/olasz nyelvű folyóiratot adott ki, többek között Brüsszelben, majd Londonban, Kairóban és Bostonban.
54. 1913-ban jelent meg a *Was war Albanien, was ist es, und was wird es werden* című munkája. Ebben fontosnak vélte egy albán állam létrehozását – az autonómiát kevésnek tartotta –, amire elsősorban a birodalom általános válsága miatt volt szükség. Egy olyan nemzeti alapon szerveződött szövetséget képzelt el, amely felette áll a vallási különbségeknek, és amely meg tudja akadályozni az albán földek felosztását a szomszéd államok között (szerinte ilyen volt a századvégen megalakult *pejëi liga*). Munkájában kidolgozott egy alkotmánytervet is. Elutasította a monarchiát, és egy albán fejedelem lehetőségét. Az állítólagos illír ősökre hivatkozva javasolta „az öregek tanácsának” (*pleqësija*) – tulajdonképpen a felsőháznak – létrehozását, amelynek élén az államfő állna. Albániát 15 kerületre és kb. 50 alkerületre kellene osztani, illetve szükség lenne egy új fővárosra: *Skënderbegasra* is. A helyi kerületeket vezető *parësiá*ból választanának egy-egy tagot a *pleqësijába*. A választási ciklus négy év lenne, de a *pleqësija* felét két évente cserélnék. A *këshill'e përgjithçimebe*, azaz az alsóházba kerületenként két-két képviselőt delegálnának – jól körülhatárolt választó és választható joggal. A törvényeket mindkét kamarának jóvá kell hagynia. A kormányt a *pleqësija* nevezné ki, hét tárcából állna, az egyik miniszter lenne a kormányfő, mindkét háznak felelős lenne. Az ország függetlenségét egy 20 000 fős békehadisereg biztosítaná, amelyet egy 500 000 fős tartalék egészítene ki. Az iskolakötelezettség 8 év lenne (!) – a lányoknak is. Kisebbségi területeken kétnyelvű (!) lenne az alapoktatás. Vallási téren az egyházakat el kellene választani az államtól, és garantálni kell a lelkiismereti szabadságot(!). A vallási közösségek maguk irányítanak életüket. A három nagy felekezet élére egy főmuftit, egy exarchát és egy érseket kell kinevezni. *Sami Frashëri: Was war Albanien, was ist es, was wird es werden? Leipzig–Wien. 1913.*
55. *B. Jelavich: A Balkán...* i. m. II. kötet 82.
56. 1906-ban meggyilkolták a korábbi görög metropolitát.
57. *Niederhauser: Az albán nemzeti mozgalom.* i. m. 59.
58. Már 1825-ben felvetette egy saját abc kialakításának szükségességét.
59. A szótárak sokáig kéziratban maradtak, csak halála után, 1904-ben jelentették meg őket.
60. *Niederhauser Emil: A nemzeti-megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Budapest, 1977. 159.*
61. Néhány gyűjtés: Thimi Mitko 1878-ban Alexandriában adta ki népdalgyűjteményét; Spiro Dinë 1908-ban „A tenger hullámai” címmel jelentette meg népdalokönyvét.
62. Pl. *Gjergj Fishta: A parnasszus darazsai. (1907)*
63. 1878-ban a vlorai, gjirokastrai és berati szandzsákban 80 török és 163 görög iskola volt. *B. Jelavich: A Balkán...* i. m. II. kötet 80.
64. 1912 márciusában szerb–bolgár megállapodás, májusban görög–bolgár egyezmény, októberben szerb–montenegrói szerződés.
65. *Balanyi György: Világpolitika 1871–1914. Budapest, 1918. 242.*
66. *Michael Schmidt-Neke: Entstehung...* i. m. 25.
67. A századfordulás külföldi jelöltek közül szóba került Don Gjini Aladro Kastrioti (Spanyolország); Marchese Giovanni d’Auletta-Kastrioti (Olaszország); Albert Ghica herceg (Románia), aki lemondott Louis Ferdinand Montpensier-Bourbon-Orléan hercege javára. Louis herceg el is ment Vlorába, de hamar vissza is fordult. Felmerült az oszmán hercegek: Burhan Eddin és Abdul Mecid jelölése is.

68. A jövőendő uralkodó tervezett címeiről egy csokor: *király*: regj, reg, crali, mbret, rigë; *császár*: cezar, perendij, kralj, peranduer; *fejedelem*; zot, princ, prenk, principe, i pari i dhent. Később Zogu a mbret címet választotta. *Michael Schmidt-Neke*: Entstehung... i. m. 26.
69. *Michael Schmidt-Neke*: Entstehung... i. m. 26.
70. Észak felé március 26-án, kelet felé március 29-én, dél felé pedig augusztus 11-én húzták meg Albánia határait.
71. A természeti tagoltság a városok fekvését is nagymértékben meghatározta. Nem volt egyetlen olyan központi hely, amely az összes albánlakta területek felől könnyen megközelíthető lehetett volna. A nemzeti mozgalom gyűléseit különböző regionálisan jelentős városokban tartotta, mint amilyen például Shkodër volt.
72. Szempontjaimat Kiss Gy. Csaba: „Nemzeti mítoszok, nemzeti jelképek” című előadásai alapján állítottam össze.
73. Magyarországon például *Hunfalvy János*: Egyetemes földrajz, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. I. kötet – Dél-Európa. Budapest, 1884. munkája foglalkozik az albánok leírásával, és ott említi meg eredetüket is: 299–303.

Felhasznált irodalom

1. *Arató Endre*: Kelet-Európa története a 19. század első felében. Budapest, 1971;
2. *Arató Endre*: A külpolitika hatása a balkáni népek felszabadító mozgalmaira a XIX. században. In: Századok, 1967/3–4.;
3. *Balanyi György*: Világpolitika 1871–1914. Budapest, 1918;
4. *Peter Bartl*: Die Liga von Prizren im Lichte Vatikanischer Akter. In: Südostforschungen. Band XLVII, München, 1988;
5. Európa II. kötet. Szerk. Marosi Sándor, Sárfalusi Béla. Budapest, 1975;
6. *Sami Frashëri*: Was war Albanien, was ist es, was wird es werden? Leipzig–Wien, 1913;
7. *Horváth Jenő*: Bevezetés a Balkántörténet tanulmányozásához. Budapest, 1922;
8. *Hunfalvy János*: Egyetemes földrajz, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. I. kötet – dél-Európa. Budapest, 1884;
9. *Barbara Jelavich*: A Balkán története I-II. Budapest, 1996;
10. *Karl Kaser*: Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Wien–Köln–Weimar, 1992;
11. *Matúz József*: Az oszmán birodalom története. Budapest, 1990;
12. *Niederhauser Emil*: Az albán nemzeti mozgalom. In: Valóság, 1978/12.;
13. *Niederhauser Emil*: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Budapest, 1977;
14. *Péczely György*: Éghajlatlan. Budapest, 1979;
15. *Walther Peinsipp*: Das Volk der Shkypetaren. Wien–Graz–Köln, 1985;
16. *Romsics Ignác*: Nemzet, nemzetiség és állam. Budapest, 1998;
17. *Michael Schmidt-Neke*: Entstehung und Ausbau der Königsdiktatur in Albanien. München, 1987;
18. *Strausz Rudolf*: A Balkán félsziget. Budapest, 1888;
19. *Thallóczy Lajos*: Albán diaspora. In: Történelmi Szemle, 1912;
20. *Vékony Gábor*: Dákok, rómaiak, románok. Budapest, 1989.